

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi

Haziran 2022

Yıl 12, Sayı 1, ss. 143-205

DOI: <https://doi.org/10.20493/birtop.1121348>

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 25.05.2022

Kabul Tarihi: 13.06.2022

Journal of Individual & Society

June 2022

Year 12, Issue 1, pp. 143-205

Article Type: Research article

Submitted: 25.05.2022

Accepted: 13.06.2022

Atf Bilgisi / Reference Information

BİRGÜL, M., F. (2022). İhsâu'l-Ulûm'un Yurtlandırıcı Çevirisindeki 'Mantıksızlıklar' ve 'İz'ânsızlıklar' Üzerine, Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 12 (1), 143-205.

İHSÂU'L-ULÛM'UN YURLANDIRICI ÇEVİRİSİNDEKİ 'MANTIKSIZLIKLAR' VE 'İZ'ÂNSIZLIKLAR' ÜZERİNE

“ON “ILLOGICALITIES” AND “INCOMPREHENSIONS” IN THE
NATIVISED TRANSLATION OF ‘İHSÂU’L-ULÛM’ OF AL-FARABİ”

Mehmet Fatih BİRGÜL

Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü

Prof. Dr., Bursa Uludag University, Faculty of Theology, Department of Philosophy and
Religious Studies

E-posta: mfbirgul@uludag.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9404-6266>

Öz

Tercüme faaliyetleri, tarih boyunca büyük bir kültür hizmeti olmuştur. Çağımızda, özellikle İslâm düşünce tarihinin klasik eserlerinin çevirisi ise, şüphesiz ilim hayatımız bakımından oldukça büyük bir önem taşımaktadır. Ne var ki, klasik metinlerin çevirisinde gerekli titizlik gösterilmezse, son derece rahatsız edici sonuçların ortaya çıkacağı da meydandadır. Bu eleştiride, Fârâbî'nin *İhsâu'l-ulûm* adlı eserinin Türkçe tercümesi olmak iddiasıyla yayınlanmış bir metinde, hem Arapçaya vukufsuzluk hem de felsefi kıfayetsizlik neticesinde yapılmış bazı büyük yanlışlar ele alınacak ve okuyucunun daha iyi istifade edebilmesi için ayrıntılı biçimde incelenecektir. Amacımız, klasik metinlerin icap eden

hassasiyetle çevrilmesine ve özellikle İslâm felsefesi alanında çeviri eleştirisinin gelişmesine katkıda bulunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Fârâbî, İhsâu'l-ulûm, Eleştiri, Mantık, Epistemoloji

Abstract

Translation activities have been a great culture service throughout history. In this era, especially the translation of the classical works of the history of Islamic thought, undoubtedly, is of great importance in terms of our scientific life. However, it is obvious that if the necessary care is not taken in the translation of classical texts, extremely disturbing results will emerge. In this criticism, in a text published with the claim of being a Turkish translation of Fârâbî's *İhsâu'l-ulûm*, some significant mistakes have been made as a result of both lack of knowledge of Arabic and philosophical inadequacy will be discussed and will be analyzed in detail so that the reader can make better use of it. Our aim is to contribute to the translation of classical texts with the necessary precision and to the development of translation criticism, especially in the field of Islamic philosophy.

Key words: al-Farabi, İhsâu'l-ulûm, Critics of translation, Logic, Epistemology

Giriş

Bu yazının üstlendiği görev, evvelce vaat ettiğim üzere (Birgül, 2021), Fârâbî'nin *İhsâu'l-ulûm* adlı eserinin, Prof. Dr. Mevlüt Uyanık ve Prof. Dr. Aygün Akyol tarafından İlimlerin Sayımı adıyla yapılmış tercümesinin eleştirisidir. Mezkûr tercüme, Elis yayınları tarafından Ocak 2017'de basılmış, 2019'da –hiçbir değişiklik içermeyen- ikinci ve üçüncü baskısını yapmıştır. Dizin hariç 183 sayfa olan eserin başında ayrıntılı bir önsöz ve “Felsefeyi Anadolu’da Yeniden Yurtlandırmak Projesinin Hareket Noktası Olarak Fârâbî ve *İhsâu'l-ulûm* Adlı Eseri” serlevhalı altmış sayfalık bir metin mevcuttur. Mütercimler, çevirilerinin kapağına her zamanki gibi “Telif ve Tercüme” sıfatıyla isimlerini yazdırmışlardır. Sadece mütercimlikle yetinmeyip, eserin asıl ve yegâne müellifi Ebu Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzlug el-Fârâbî'nin

(rahımehu'llâhu ve hafıza makâmehu mine'l-cühhâl) isminin altında 'te-lif' unvanını kendilerine yakıştırmalarının dayanağı, mezkûr yurtlandırma projesinin giriş metni olarak takdim edilen bu metin olsa gerektir.

Esasen bu metin, 2014'te sunulmuş bir tebliğin epeyce genişletilmiş ve sonuna Mevlüt Uyanık'ın 2012'de neşrettiği bir gazete yazısının eklenmiş halinden ibarettir. Mezkûr tebliğ de çeviriden iki sene önce yani 2015'te yayınlanmış, gerekli ve gereksiz bir çok hususlarla dolu, vaazla ve teknik bir takım hata ve çelişkilerle karışık 'makalemsi' bir hulasadan ibarettir. Tabii mütercimler, bu makalemsiyi çevirilerinin önüne koyarken daha birçok ilaveler yapmışlar ve böylece aynı metnin üçüncü versiyonunu ortaya çıkarmışlardır. Söz konusu makalemsinin dördüncü bir versiyonu ise 2017'de neşrettikleri *İslam Felsefesi Teşekkül Devri* adlı eserde görülmektedir.

Bu incelemede, zaman içindeki zuhurata göre genişleyip duran ve sayesinde kendilerini 'müellif' kıldıkları bu makalemsinin mahiyetiyle değil, sadece orada kendi *İhsâu'l-ulûm* çevirilerine yaptıkları atıflar ile alakadar olacağız. Bu bağlamda, yurtlandırma projelerinin giriş metni olan makalemsi içindeki ilginç bir husus, doğrudan Fârâbî'den aktardıkları bazı tercümelerin, takdim ettikleri *İhsâu'l-ulûm* çevirisinden farklı olmasıdır. Mesela mezkûr makalemside (s. 33) Fârâbî'nin "*Mantık ilminin makullere nispeti aruzun şiire oranı gibidir*"¹ (!) dediğini nakleden mütercimler, Allah'tan metnin içinde aynı cümleyi -eli ayağı toplanmış olarak- "*mantık ilminin makullere nispeti aruz ilminin şiir vezinlerine olan nispeti gibidir*" (s. 94) diye çevirmişlerdir. Oysa mademki mütercimler *İhsâu'l-ulûm*'u bizzat çevirmişlerdir, sayesinde kendilerini müellif kıldıkları makalemsiyi gözden geçirip kendi çevirilerini tashih etmeli idiler.

1 Bu çevirinin, Ahmet Ateş'in çevirisinden mülhem olduğu -son derece yanlış olarak- "oran" kelimesinin kullanılmasından açıkça anlaşılıyor; zira aynı cümlemin A. Ateş çevirisi şöyle: "Mantık ilminin mâkullere nisbeti (oranı), aruzun şiir vezinlerine nisbeti gibidir"; Fârâbî, *İhsâu'l-ulûm İlimlerin Sayımı*, (çev. Ahmet Ateş), M.E.B. Yay., İst. 1990 (III. Basım), s. 68. Üstelik mütercimler 'aruz'u şiir vezinlerine değil bizzat 'şiir'e oranlayarak (!) sanat-ı şiir ve ilm-i aruz hakkındaki malumatlarını da göstermiş oluyorlar. Diğer mütercim Ahmet Arslan ise -A. Ateş gibi Osman Emin'in tahkikli neşrini esas aldığı söylemesine rağmen- ne hikmetse bu pasajı olduğu gibi atlamıştır. Fârâbî, *İhsâu'l-ulûm İlimlerin Sayımı*, (çev. Ahmet Arslan), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İst. 2020, s. 10.

Ne var ki, mütercimlerin büyük önem atfettikleri giriş metninde bulunan *İhsâu'l-ulûm*'dan alıntılar hususundaki asıl facia şudur: Zat-ı mütercimler, mezkûr makalemsinin bir yerinde aynen şöyle diyorlar: “*Fârâbî'nin ifadesiyle söyleyecek olursak 'elimizde fikirleri sınyacak bir şey bulunmazsa ya hepsi hakkında doğru olduğu zannını besleriz, ya hepsini itham ederiz yahut onları birbirinden ayırmaya koyuluruz'*” (s. 31). Burada Fârâbî'nin ifadesi için verilen (41) numaralı dipnotta ise aynen şöyle deniyor: “*Fârâbî, İhsâu'l-ulûm, pn. 58*”. Buradaki (pn.) kendi Arapça metnlerinin ve çevirisinin paragraf numarası anlamına gelmektedir. Yani bu alıntı, doğrudan kendi çevirilerini işaret etmektedir. Nitekim önsözün sonlarında aynen şöyle demekteler: “*Takdim kısmındaki [pn.:] şeklinde yapılan atıflar da elinizdeki Arapça metne ve onun Türkçe tercümesine gönderme yapar*” (s. 10).

Biz de müellif mütercimlere inanıp Fârâbî'nin bu ‘ifadesi’ için ‘pn. 58’e bakıyoruz; fakat orada böyle bir ifade bulunmadığını hayretle görüyoruz. Zira yaptıkları alıntı için kendi çevirilerini adres gösteren mütercimler, aslında Ahmet Ateş’in (Ateş 1990:72-73) çevirisini aynen nakletmektedirler!²

Sonuç olarak mütercimlerin, minare gölgesi ve davul tozu dahi ilave ettikleri ‘yurtlandırıcı’ makalemsiyi kontrol ederek, *İhsâu'l-ulûm*'dan yapılan alıntıları kendi çevirilerine tahvil etmeye üşendikleri anlaşılıyor. Fakat Ahmet Ateş’in çevirisini verip kendi çevirilerine –üstelik alakasız bir pasaja- atıf yapmaları, elbette yakışıksız bir iştir. Az önce dediğimiz gibi, şimdilik amacımız, yurtlandırma projesinin kurucu metni olan *İhsâu'l-ulûm* çevirisinin bizzat kendisini tetkik etmek olduğundan, mezkûr makalemsiyeye değil, çeviri hakkında bilgi edinmek maksadıyla önsöze odaklanıyoruz.

Önsözden öğrendiğimiz ilk husus, *İhsâu'l-ulûm*'un, müceddit mütercimler için son derece önemli bir metin olduğudur. Mütercimler, *İhsâu'l-ulûm*'u ‘yirmi yıl boyunca okuyup okuttuklarını ve öğrencilerden istediklerini’ özenle vurgulamaktalar. Ayrıca *İhsâu'l-ulûm*'u

2 “... elimizde fikirleri sınyacak bir şey bulunmazsa ya hepsi hakkında doğru olduğu zannını besleriz, ya hepsini itham ederiz yahut onları birbirinden ayırmaya koyuluruz...”

okumakla geçen uzun yılların, M. Uyanık ve A. Akyol arasındaki hocatalebe yoldaşlığını gösterdiğini de belirtiyorlar (s. 10). Fakat maalesef bu yirmi boyunca *İhsâu'l-ulûm*'un orijinal metnini mi, çevirisini mi okuyup okuttuklarını öğrenemiyoruz. Dolayısıyla kendi başarısız tercüme denemelerini ortaya koymazdan önce hangi *İhsâ*'yı okuyup okuttuklarını ve dahi yeni bir çeviriye niçin ihtiyaç duyduklarını da keşke açıklasalardı, diye hayıflanıyoruz.

Bu yirmi yıllık okuma ve okutma faaliyetinde, özellikle mantık üzerine yoğunlaşıldığı, Fârâbî'den yaptıkları doğrudan bir alıntı sayesinde de açıkça anlaşılıyor. İlm-i mantık, her şeyden önce metodoloji olduğu için, bu tespitlere katılmamak mümkün değildir. Zaten kuantum fiziği ve yapay zekâ tartışmalarının hâkim olduğu zamanımızda, Fârâbî'den öğreneceğimiz asıl husus, herhalde 'düşünme' metodolojisine dair temeller olmalıdır.

Tercümenin dayandığı Arapça metinlere dair şu not ise oldukça ilginç bazı bilgiler veriyor: *"Tercüme yaparken Fazıl Ahmet Paşa 1604 numaralı yazma; Ali Bu Mülhim [Malham, olmalı³] tarafından yapılan neşr (Daru Mektebe Hilal, 1996) ve Osman Emin tarafından yapılan tahkikli neşirden (Daru'l-Fikri'l-Arabi, Kahire, 1949) hareketle Aygün Akyol metni yeniden yazılı hale getirdi. Çeviriyi bu dizdiğimiz metin üzerinden yaptık."* (s. 10)

Oysa maalesef bu söylenenler de doğru değil. Zira Aygün Akyol'un hazırladığı metin, ilm-i tabinin taksimi faslındaki beş, altı cümle ile ilm-i ilahinin başındaki bir cümlecik müstesna, tamamen Ali bû Malham'ın metnidir. Hatta mezkûr neşirdeki bariz imla hataları dahi aynen 'kurucu' metne konulmuştur. Mesela Ali bû Malham'ın yanlış olan "el-hurûb" imlası (s. 20) oluşturdukları metne aynen alınmış ve fakat ne hikmetse doğru olarak "el-hurûf" manasıyla çevrilmiştir. Bunun gibi

3 İSAM kütüphane kaydında 'Mülhim' olarak kaydedilen bu isim (ملحم) Türkçe kaynakların büyük çoğunluğunda ve özellikle Arap ya da Batı kökenli kütüphane kaydı, makale ve kitap kaynakçalarında 'Malham' olarak okunmaktadır; dolayısıyla doğru kıraati mef'al vezninde 'Malham/Melham' olmalıdır; ben de bundan sonra bu şekilde kaydedeceğim.

birçok başka örnekler de var. Tabii Ali bû Malham'ın metni aynen alınırken A. Akyol'un birçok imla hatası yapmış olması da ayrı bir sorundur.

Diğer bir tuhafılık şudur: Mütercimlerin –metinde sadece bir cümlede başvurdukları dipnotla işaret edilmesine (s. 118) rağmen, sanki sürekli takip etmişler gibi- kaynak olarak gösterdikleri 'Fazıl Ahmet Paşa 1604 numaralı yazma' zaten Osman Emin'in tahkikinde yararlandığı ana kaynaklardan biridir. Dolayısıyla Osman Emin'in neşrine nazar ettiğini iddia eden mütercimlerin, bu yazmayı ayrıca zikretmelerinin ve kitabın sonuna birkaç sayfasının resmini koymalarının yegâne açıklaması, herhalde –tabir mazur görülsün ama- işgüzarlıktan başka bir şey olamaz. Üstelik az önce söylediğim gibi, tercüme için kullanılan metin zaten Osman Emin'in neşri değildir. Keşke Ali bû Malham'ın metnini olduğu gibi almak yerine, sadece Osman Emin'in –altı nüshayı esas alan ve hatta İhsâ'nın Latince çevirisine dahi başvuran- çok daha güvenilir tahkikli neşrini kullansalardı. Böylece sıkça işledikleri bir takım büyük çeviri hatalarına belki düşmezlerdi. Nitekim A. Ateş'in ve A. Arslan'ın çevirileri Osman Emin'in tahkikli neşrine dayanmaktadır. Belki de bu yüzden, tüm eksikliklerine rağmen, Uyanık ve Akyol'un çevirilerine göre kesinlikle daha sağlamdırlar.

Ayrıca Ali bû Malham, zaten önsözünün nihayetinde “*son olarak itiraf etmeliyiz ki, bu kitabı tahkik etmedik*” (Fârâbî, 1996, s. 14) demektedir. Dolayısıyla bu metnin nasıl inşa edildiği meçhuldür. İkinci olarak, Ali bû Malham'ın tek yaptığı, zaten kapakta dahi belirttiği gibi ‘şerh’ ve ‘tebvîb’ yani açıklayıcı bir takım notlar koymak ve başlıklar ilave etmekten ibarettir. Ayrıca bû Malham'ın notlarının pek güvenilir olmadığını, bir çok yerde yanlış ve hatalı yorumlar serdettiğini de ayrıca vurgulamak isterim. Kısacası Ali bû Malham'ın metni de şerhleri de itimada şayan değildir. Yeri gelince, mütercimlerin, metnini olduğu gibi almayı seçtikleri Ali bû Malham'ın yanlışlar içeren bazı notlarını da –atıf yapmaksızın ve yeni yanlışlar ekleyerek- aşırıdıklarını ayrıca göreceğiz.

Tabii ki, zat-ı mütercimler, hoca-talebe yoldaşlığı içinde yirmi yıl boyunca okuyup okuttukları ve öğrenciden istedikleri *İhsâu'l-ulûm*'u, yapabildikleri son ölçüde titiz ve dikkatli biçimde çevirmeye çalıştıklarına

özenle işaret ediyorlar. Zaten projelerinin 'kurucu' metni olduğu için, böyle bir titizlik göstermeleri gereklidir. Hatta önsözün son cümlelerinde aynen şöyle diyorlar: “Çalışmanın editörlüğünü de üstlenen İclal Arslan hocamızla çeviri metni baştan aşağı tekrar okuduk, müzakereler yaptık ve olası yanlışları en aza indirmeye gayret ettik. Kendisine de ayrıca müteşekkirimiz... Gözümüzden kaçan ve/ya yanlış yorumladığımız yerler olursa ve bizlerle paylaşılırsa müteşekkiri kalacağımızı belirtiriz.” (s. 11)

Ben de bu incelemede, ortaya koydukları 'kurucu metin' olan çevirilerinin özellikle 'mantık' bahsine yoğunlaşacağım. Mademki *İhsâu'l-ulûm*, kendi yurtlandırma faaliyetlerinin kurucu metnidir; o halde her şeyden önce sağlam ve sağlıklı düşünme metodolojisine sahip olmaları beklenir. Fakat ne yazık ki, *Tedbîru'l-mütevahhid* çevirilerinde de gördüğümüz gibi, zat-ı mütercimler, -Arapçaları ve felsefi ihataları istisna edilirse- ne yazık ki, her şeyden önce mantık ilminde son derece zayıftırlar. Üstelik Arap dili ve belagati uzmanı editörleriyle metni baştan sona okuyup müzakereler etmiş olmalarına rağmen, böylesi çeviri faaliyetlerinin zuhur etmesi ayrıca ibretlik bir hadisedir. İşte bu nedenle, tercümelerinde gördüğüm dehşet verici yanlışlarından –şimdilik yarısından az- bir kısmını, kendilerine ve İslam felsefesi kamuoyuna takdim etmeye çalışacağım.

Eserle ilgili birkaç hususa dikkat çekmek isterim. *İhsâu'l-ulûm*, Fârâbî'nin en basit ve anlaşılır eserlerinden biri, hatta birincisidir. Zira Fârâbî'nin bu eseri, bizzat kendisinin belirttiği gibi, ilme yönelen mübtedileri muhatap almaktadır. Dolayısıyla –her ne kadar mütercimlerin çevirisi, Fârâbî dönemindeki ile zamanımızdaki mübtedi seviyeleri arasında müthiş fark olduğunu açıkça göstermekte ise de- *İhsâu'l-ulûm*'un dil, üslup ve muhtevası da kendi dönemindeki ortalama okuyucu düzeyine göredir. Kitabın ilimler tasnifi içermesi, ilimlerle alakalı bazı temel meselelere temas etmesi ve özellikle -o dönemdeki en mühim ve ilginç tartışmalardan biri sayılabilecek- 'Arap nahvi mi yoksa ilm-i mantık mı?' münakaşasına atıfları sebebiyle önem taşıdığı elbette reddedilemez. Lakin Fârâbî'yi esas alarak “felsefeyi Anadolu'da yeniden yurtlandırmak” isteyenlerin, öncelikle Fârâbî'nin felsefesini gerekli derinlikte

kavraması icap etmektedir. Bunun için de Muallim-i Sâni'nin mübtediler için yazdığı bir risalesiyle yetinmek yerine, bu büyük filozofun başta mantık eserleri olmak üzere, *el-Medînetü'l-fâzıla* ve *es-Siyâsetü'l-medeniyye* gibi, kendi sistemini ayrıntılı biçimde anlattığı temel eserlere istinat edilmelidir.

Açıkçası Fârâbi'nin devasa tefekkürünü –hele hele felsefeyi bir yerlerde yurtlandırmak maksadıyla- gerektiği düzeyde anlamak ve değerlendirmek için *İhsâu'l-ulûm* ile yetinmek, küvette oyuncak gemi yüzdürüp derya kaptanlığı tahayyül etmek anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Muallim-i Sâni'nin külliyyatını layıkı veçhile incelemeksizin, Fârâbi'nin sistemi hakkında konuşmak ve dahi Anadolu'da ya da herhangi bir coğrafyada felsefeyi yurtlandırmaya kalkmak, yurtlandırılan coğrafyayı da küvete sığdırmaya çalışmaktan başka bir anlama gelmez.

Tabii bunları söylerken, *Tedbiru'l-mütevahhid*'e yönelik 'Bireysel Yönetim Okumaları' alt başlıklı suikastlarını hatırladığım için, mütercimlerin sadece *İhsâu'l-ulûm* ile yetinmelerinden dolayı şükrediyorum. Zira kendi çeviri faaliyetlerini Beytülhikme ile mukayeseye kalkın mütercimlerin, bir de *el-Medînetü'l-fâzıla*'yı çevirmeye teşebbüs edip "Toplumsal Yönetim Okumaları" yaptıklarını hayal etmek bile istemiyorum!

Az önce belirttiğim gibi, mütercimler, *İhsâu'l-ulûm*'u yirmi yıl boyunca okuyup okuttuklarını beyan ediyorlar. Üstelik tekrar edelim ki, *İhsâu'l-ulûm*, hem dil hem de konu olarak nisbeten basit ve anlaşılabilir bir eser; ayrıca iki çevirisi de mevcut. Ne var ki, mütercimlerin Arapça malumatlarını, felsefî vukuflarını ve özellikle –merkezî önemini bizzat kendilerinin vurguladığı- mantık ilmine dair seviyelerini ortaya koyacak bol miktarda ibret ve dehşet verici misaller mevcut.

En başta ve açıkça ifade edeyim ki, maksadım sadece ve sadece üzüm yemektir. Mütercimlerin şahıs ve şahsiyetleri elbette beni alakadar etmez; bir İslam felsefecisi olarak yegâne amacım, 'çeviri' diye önümüzde konan metnin beni derin ızdıraplara gark eden tahammül-fersa kifayetsizlik ve dirayetsizliğini İslam felsefesi kamuoyu önünde teferruatıyla

münakaşa etmektir. Eğer eleştirilerim, tercüme faaliyetlerinin kalitesinin artmasına bir katkı sunarsa, ne mutlu bana.

Bu nedenle takdim ve tahlil edeceğim çeviri facialarını, okuyucuya da faydası dokunacağını umduğum bir tarzda, hem anlamsal hem gramatik hem de kavramsal düzlemde tartışacağım. Bunu yaparken, hem daha dikkatli ve titiz olmak hem de tercümenin kendisiyle çeliştiğini açık biçimde göstermek için, biraz farklı bir yol izleyeceğim. Seçtiğim çeviri facialarını, mütercimlerin kendi metinleri içinde takip edecek ve bir yerde 'ak' denilenin başka bir yerde nasıl 'kara'ya ve diğer bir yerde nasıl 'mavi'ye dönüştüğünü göstereceğim. Kanaatlerimi okuyucuya sunarken, her ne kadar sözü uzatsa da, metnin bağlamındaki bir takım felsefi kavram, izah ve tartışmalara girmekten de çekinmeyeceğim.

Bunun için eleştirimi, kategorik olarak farklı başlıklara ayıracağım. İlk olarak 'mantık' ilminin mahiyeti, konusu ve kanunlarının ne derece çelişik ve yanlış çevrildiğini göstereceğim. Bunu yaparken mütercimlerin çevirilerinden seçtiğim bir takım pasajları, bentler halinde aktaracağım ve ardından, bizzat kendi çevirileri ile temelden çelişen çeviri facialarını zikredeceğim. İkinci olarak, 'kurucu' çeviri içinde -inanılmaz bollukta- mevcut, son derece yanlış çevrilmiş kavramlar içinden seçtiğim örnekleri, türlü versiyonlarıyla takdim edeceğim. Son olarak, mütercimlerin Arapça ve mantık yanında, bir İslam felsefecisini dehşete düşüren yanlışlarından bir bukleyi de müstakil olarak ele alacağım.

1. Mantık İlminin Tanımı, Konusu ve Kanunları Hakkındaki Derin Çelişkiler

A. Ön Tespitler

Şimdi, bizzat mütercimlerin çevirilerinden -hiçbir eleştiri ve yorum yapmadan- bir takım alıntılar yapacağım. Okuyucudan ricam, benim bentler halinde sırladığım birkaç maddeyi sakın ve dikkatli biçimde okumaları ve hatırda tutmalarıdır.

a. "Kanunlar her sanatta bulunur; bunlar külli/tümel yani kapsayıcı sözlerdir. Onlardan her biri, sanatın konusu olan eşyanın bütünü

ya da pek çoğuna varana kadar bu sanatta bulunan bir çok şeyi içine alır” (s. 82).⁴

b. “Dil ilmi iki ana kısma ayrılır. Bunlardan ilki belli bir topluma göre delalet eden lafızları ezberlemek ve bunların neye delalet ettiğini bilmektir. İkincisi bu lafızların kanunlarını bilmektir”. (s. 82)⁵

c. “Her topluluğun dilinde bir şeye delalet eden kelimeler, müfred/tekel ve mürekkep/bileşik olmak üzere iki kısımdır”. (s. 84)⁶

d. Mantık sanatı; makullerde yanlış yapma olasılığını gidermek, hakka ve doğru yola insanı yönlendirmek ve akli düzeltmek için kullanılan kanunların tamamını verir”. (s. 94)⁷

e. “Yine aynı şekilde mantık kanunları, makullerde aklın yanlış yapıp yapmadığını ya da onun hakikatini idrak etmekte eksik kalıp kalmadığını sınavan aletlerdir. Bu aletten kasıt, cisimlerin çoğunda duyuların yanlış yapıp yapmadığı ya da miktarını idrakte eksik kalıp kalmadığı hususunda emin olmadığı zaman kullanılan terazi ve ölçü birimleri gibidir.” (s. 96)⁸

f. “Bu sanat, nahiv sanatıyla uygunluk gösterir; şöyle ki mantık sanatının akıl ve makullere nispeti, nahiv sanatının dil ve lafızlara nispeti

4 Benim doğru çeviri teklifim ise şöyle: “Her bir disiplindeki (sınaat) ‘kanun’lar, külli yani toplayıcı (Câmî’a) bir takım yargılardır ki; bu disiplinin konusu olan şeylerin hepsi yahut çoğunluğu hakkında geldikleri için, bu disiplinin kapsadığı (sayıca) pekçok olan şeyler, (bu yargıların) her birinde kuşatılır (inhisâr).

5 Benim doğru çeviri teklifim şu: “Lisan ilmi, özetle iki bölümdür: Bunlardan ilki, herhangi bir toplum katında ‘delalet edici lafızlar’ı bellemek ve bunların her birinin neye delalet ettiğini bilmektir.”

6 Mütercimlerin metninde –Ali bû Malham’dan alınırken sehven eklenmiş- fazladan ve anlamsız (بَل) kelimesi mevcut. Ben bu yanlış imlayı atarak şöyle çevirdim: “Her bir toplumda ‘delalet edici lafızlar’ iki bölümdür: müfred ve mürekkep.”

7 Benim çevirim şöyle: “Mantık sınaati, akli doğru işletmek (takvîm) ve akledilirler (ma’kûlât) hakkında hata edilmesi mümkün her şeyde, insanı, doğrunun (savâb) yolu ve hakikat (hak) cihetine doğrultmak özelliğindeki tüm kanunları verir.”

8 Benim doğru çeviri teklifim şu: “Aynı şekilde, aklın kendisinde hata (galat) yahut hakikatini idrakte kusur ettiğinden emin olunamayan akledilirlerde, (bunların) kendileriyle sınıandığı aletler/araçlar olan mantık kanunları, duyunun, hata (galat) yahut miktarını belirlemede (takdir) kusur ettiğinden emin olunamayan birçok cismin kendileriyle sınıandığı tartılara (mizân) ve ölçülere (mikyâl) benzer.

gibidir. Nahiv ilmi, lafızlar hakkındaki kanunların tamamını, mantık ilmi ise makullerdeki benzer kanunları bize verir” (s. 94).⁹

Burada verdiğim doğrudan alıntılarının çeviri kalitesi, eleştiriye gerçekten açıktır. Fakat bütün hasar ve kusurlarına rağmen, yine de anlamı aşağı yukarı verdikleri söylenebilir. İlk üç bent (a, b, c) lisan ilmi hakkındaki fasl-ı evvelin girişinden, son üç bent (c, d, e) ise mantık ilmine hasredilmiş ikinci faslın girişinden nakledilmiştir. Şimdi, girişlerde bu çevirileri yapmış olan mütercimlerin, konuların içine girdiklerinde ne kadar başka ve çelişik konuştuklarını yani faciaları göstereyim.

B. İlm-i Mantık Hakkındaki Mantıksızlıklar

1. Fârâbî Şöyle Diyor:

وأما موضوعات المنطق، وهي التي فيها تعطى القوانين، فهي المعقولات من حيث تدل عليها الألفاظ، والألفاظ من حيث هي دالة على المعقولات. وذلك أن الرأي إنما نصححه عند أنفسنا بأن نتفكر ونروي ونقيم في أنفسنا أموراً ومعقولات شأنها أن تصحح ذلك الرأي، ونصححه عند غيرنا بأن نخاطبه بأقوال نفهمه بها الأمور والمعقولات التي شأنها أن تصحح ذلك الرأي.

M. Uyanık, A. Akyol Çevirisi:

“Mantık ilminin konularına gelince, bunlar mantık kanunları hakkında bilgi verir. Bu kanunlar da lafızlara delalet etmesi bakımından makullerdir. Lafızlara gelince, bunlar da makulâta delalet eder. Aynı şekilde kendimizde oluşturduğumuz görüşü derinlemesine düşünmek, araştırmak ve değerlendirmeyi sağlayacak makulleri benliğimize yerleştirmek suretiyle kendimizdeki görüşün tashihini sağlar. Başkasında bulunan görüşlerin tashihine yarayan şeyleri ve makulleri de muhatabımıza anlatarak onu düzeltiriz.” (s.104).

9 Benim doğru çeviri teklifim şu: “Bu (mantık) sınaati, nahiv sınaatiyle uyumludur/ aynı konumdadır (tenasüb); zira mantık sınaatinin akıl ve akledilire nispeti, nahiv sınaatinin lisan ve lafızlara nispeti gibidir. Nitekim nahiv ilminin lafızlar için bize verdiği her kanunun, akledilirler için eşdeğerlerini (nazir) bize mantık sınaati verir.”

Şimdi sakın bir şekilde, mütercimlerin ne dediğine bakalım:

I. *Mantık ilminin konularına gelince, bunlar mantık kanunları hakkında bilgi verir.*

Demek, ‘mantık ilminin konuları’, ‘mantık kanunları hakkında’ bilgi vermektedir! Şimdi yukarıdaki (a) bendini hatırlayalım. Bizzat mütercimlerin aktardığına göre Fârâbî, bize, bir ilmin kanunlarının, -gayet anlaşılabilir biçimde- o ilmin konuları hakkında genel ve kapsayıcı yargılar olduğunu söylemişti! Şimdi tekrar düşünelim; konuların tümünü ya da çoğunluğunu kapsayan genel yargılar mı konular hakkında bilgi verir, yoksa tam tersine kapsanan konular, kendilerini kapsayan kanunlar hakkında mı bilgi verir?! Diğer ilimlerde ilk şıkkın geçerli olduğu ama mütercimlere göre, mantık ilmine gelince durumun tam tersine döndüğü anlaşılıyor: İlm-i mantıkta, diğer tüm ilimlerin aksine, konuların tümünü ya da çoğunu kapsayan genel yargılar, ait oldukları ilmin konuları hakkında bilgi vermiyor; fakat konular, kendilerini kapsayan kanunlar hakkında bilgi veriyor!

Şimdi de (d) ve (e) bentlerini hatırlayalım. Yine bizzat mütercimlerin aktardığı üzere Fârâbî, bize, mantık kanunlarının, aklın, -zaten mantığın konusu olan- ‘makuller hakkında’ yanlıştan korunması ve makullere dair doğruya ulaşmasını sağlayan tüm kanunları verdiğini söylemişti; hatta mantığın kanunlarını, cisimleri kendileriyle ölçtüğümüz ve böylece doğru olarak bilgilendiğimiz terazi gibi aletlere ve ölçü birimlerine benzetmişti. Mütercimler ise -bizzat kendilerinin aktardığı- tam tersini Fârâbî’ye söyletmekteler! Dolayısıyla bu çeviri, bir kumaşın uzunluğunu metre ile ölçüp öğrenmediğimizi, fakat kumaş ile metreyi ölçüp metrenin uzunluğunu öğrendiğimizi söylemek anlamına gelmektedir. Üstelik burada söz konusu olan ‘mantık’ ilmidir!

II. *Bu kanunlar da lafızlara delalet etmesi bakımından makullerdir.*

Şimdi yine sakince düşünelim: Mütercimlerin aktardığına göre, mantık ilminin konuları, diğer tüm ilimlerden farklı olarak, mantık kanunları hakkında bilgi vermektedir (!). Peki, mantık kanunları nedir? Mütercimlerin dediğine göre mantık ilminin kanunları, ‘lafızlara delalet etmesi bakımından’ ‘makuller’dir!

Şimdi, yukarıdaki (d), (e) ve (f) bentlerini hatırlayalım. Fârâbî, bize, mantık ilminin konularının 'makuller' (akledilirler) olduğunu ve mantık ilminin de 'makuller hakkında', eğrisini doğrusunu bilmemizi sağlayan kanunları verdiğini söylemişti! Oysa mütercimler, aslında mantığın konuları olan makullerin -üstelik sadece 'lafızlara delalet etmesi bakımından'- mantık ilminin kanunları olduğunu söylemektedir!

Zat-ı mütercimler fark etmiyorlar ama birazcık mantıklı düşününce onların dediklerine göre, mantığın kanunlarının aynı zamanda mantığın konuları olduğu anlaşılıyor! Demek ki, konularla (makullerle) haklarında bilgi edindiğimiz (!) kanunlar, yine bizzat konular (makuller) imiş. Fakat makuller sayısızdır; bu durumda mantığın sayısız kanunu bulunacaktır!

III. Lafızlar da makullere delalet etmektedir.

Edatlar gibi tek başına anlamı olmayan lafızlar dışında, kendi başına anlamı olan lafızların makullere delalet ettiğinde şüphe yok. Fakat buradaki korkunç facia şu: Mütercimlerin baştan beri dediklerine inanırsak, yani mantık kanunları, lafızlara delalet etmesi bakımından -aslında mantığın konuları olan- makuller ise ve dahi lafızlar da makullere delalet etmekte ise, ($A=B=C$ ise $A=C$ 'dir); o zaman mantık kanunları, aynı zamanda lafızların da kendileri olmaktadır!

IV. Aynı şekilde kendimizde oluşturduğumuz görüşü derinlemesine düşünmek, araştırmak ve değerlendirmeyi sağlayacak makulleri benliğimize yerleştirmek suretiyle kendimizdeki görüşün tashihini sağlar. Başkasında bulunan görüşlerin tashihine yarayan şeyleri ve makulleri de muhatabımıza anlatarak onu düzeltiriz.

Şimdi, pasajın başından buraya kadar söylenenleri düşünün. 'Mantık ilminin konuları', 'mantık kanunları' hakkında bilgi verir; bu kanunlar yani 'mantık kanunları', 'lafızlara delalet etmesi bakımından makuller'dir. Lafızlara gelince, 'bunlar da makullere delalet etmekte'dir. Tamam, çok güzel! Şimdi devam ediyoruz; işte bunlar gibi, "aynı şekilde kendimizde oluşturduğumuz görüşü derinlemesine düşünmek, araştırmak ve değerlendirmeyi sağlayacak makulleri benliğimize yerleştirmek suretiyle kendimizdeki görüşün tashihini sağlar." Ne anladık? Kendimizde

oluşturduğumuz görüşü derinlemesine araştırmamızı ve değerlendirmemizi sağlayacak makulleri, benliğimize yerleştirmek suretiyle, bu ‘kendimizdeki görüşün tashihini’ sağlayan şey nedir? Mantiğın konuları olan makuller mi? Oysa bizim ‘görüş’ dediğimiz, zaten makullerden ibarettir! Yoksa mantığın –mütercimlerin mantığın konusu yani ‘makuller’ yaptıkları- kanunları mı? İyi ama kanunlar, makuller ise o zaman kanunlara ne gerek var! Yoksa lafızlar mı? O zaman nahiv dışında mantığa ne gerek var! Allah aşkına bir düşünün ve çeviriden bir cevap bulmaya çalışın!

İzahat

Fârâbî, aslında oldukça basit bir biçimde şöyle demektedir:

“Mantiğın, -haklarında kanunlarını verdiği- konularına gelince, onlar, lafızların kendilerine delalet etmesi bakımından akledilirler (makul) ve akledilirlere delalet etmesi bakımından lafızlardır. Şöyle ki; biz, bir görüşü, -kendi nefisimizde- düşünerek, araştırarak ve söz konusu bu görüşü tashih etme niteliğinde bir şeyler (umur) ve akledilirler ikame ederek tashih ederiz; -bizden başkası yanında ise- bu söz konusu görüşü tashih etme niteliğinde bir şeyleri ve akledilirleri, (muhatabımıza) kendileriyle kavratığımız bir takım sözlerle karşılıklı konuşarak tashih ederiz.”

Görüldüğü üzere Fârâbî, mantık ilminin kanunlarının, haklarında bilgi verdiği ve tashih ettiği konusunun ‘lafızlara delalet etmesi bakımından’ akledilirler ve ancak ‘akledilirlere delalet etmesi bakımından’ lafızlar olduğunu söylemektedir. Yani mantık, ‘lafızlar’a, bizatihi değil, ancak ve sadece makullere delalet etmesi bakımından nazar eder. Merkezde duran şey, açık biçimde ‘makuller’ yani akledilen/düşünülen şeylerdir; fakat o zaman –mütercimlerin hakkında ortalığı katıp katırttığı- ‘lafızlar’ ne olmaktadır?

‘Düşüncenin ilmi’ olan mantığın konusu, elbette makuller/akledilirler, kavramlar yani kısacası ‘düşünülen şeyler’dir. Ne var ki, sonuçta insan kendi kendine, sadece kendi zihninde düşünürken de, karşısında bir başka insana kendi düşündüğünü anlatırken ya da başkasının

düşüncesini anlamaya çalışırken de -zorunlu olarak- 'lafızlar' kullanmak mecburiyetindedir! Bir biçimde 'dil' olmadan maalesef düşünme de gerçekleşmemektedir. İşte, düşünce-dil münasebeti nedeniyle mantık, şu ya da bu dile has lafızlarla ve bu lafızların özgün grameriyle değil; ama hangi dilde olursa olsun makullere, kavramlara, 'düşünülen/akledilen şeylere' delalet etmesi bakımından ve 'düşünce' ile yapısal bağı açısından zorunlu olarak lafızlarla da ilgilenmek durumundadır.

Mütercimler burada "zâlike"yi -çoğu kere yaptıkları gibi- (kezâlik manasında) yanlış anlayıp "Aynı şekilde" diye çevirmeseler, belki bu kadar büyük tahrifat yapmayacaklardı. Fakat asıl şaşılacak şey, kendilerinin de kullandığı ve hatta bazı bilgi notlarını da -atıf yapmadan- aşırıldıkları Ali bû Malham'ın *İhsâu'l-ulûm* neşrinde, tam da bu cümleye düşülmüş şu notunu görmemiş ya da anlamamış olmalarıdır: "*Fârâbî'nin, mantık ilminin konusunu nasıl tanımladığına dikkat et: (mantığın konusu) lafızların kendilerine delalet etmesi bakımından 'me'ânî yahut me'ânîye (ma'kûlât) delalet edici olmaları bakımından lafızlardır.*" (Farabi, 1996, s. 33). Cümledeki 'me'ânî' yani 'anımlar' ve "(ma'kûlât)" açıklaması, bana değil Ali bû Malham'a aittir ve burada bariz bir şekilde, mantık ilminin asıl ve yegâne konusunun akledilirler/makuller/anımlar/kavramlar olduğuna titizlikle dikkat çekilmiştir.

İşte böylece mütercimler, daha mantık ilminin konusuna ve kanunlarına dair konuşmaya başladıklarında filmi koparıyorlar: İbarenin başındaki "emmâ"nın şartıye olduğunu ve cevabının da "fâ" ile başlayan cümlecik olduğunu farketmedikleri için, ibareyi de mantık ilminin temelini de imha etmiş bulunuyorlar. Çünkü "ve hiye" ifadesindeki vâv harfinin itiraziyye olduğunu yani "hiye"nin raci olduğu "mevzû'âtü'l-mantık" hakkında parantez içi bilgi verildiğine dair işarette bulunduğunu anlamıyorlar. Böylece itiraziyye cümleciğini, "emmâ"nın cevabı olarak -üstelik "fihâ"daki zamiri alenen tahrif ederek- çeviriyorlar! Sonra da bariz biçimde "fâ" ile başlayan "emmâ"nın cevabını, müstakil bir cümle olarak koparıp ayırdıkları gibi, atıf vâvıyla birbirine sıkıca bağlı diğer cevabiye cümleciğini de ortadan ikiye ayırıyorlar! Fârâbî'nin ibaresinde "lafızlara gelince" diye bir ifade kesinlikle yok. "ve'l-elfâzu"nun başındaki

vâv, “fe-hiye’l-ma’kûlâtü”ya atıf. Lakin cümlecikleri paramparça ettikleri için, üstelik “min haysu” zarfına rağmen, ibtidâ vâvı zannedip “el-fâz”ı mübteda gibi çeviriyorlar! Hayret ve dehşet verici!

Fârâbî’nin, mütercimlerin yanlış çevirdiği “zâlike” (şöyle ki) ile başlayan izahat cümlesi de ciddi ve anlaşılmaz bir tahrifata uğruyor: “*kendimizde oluşturduğumuz görüş*” diye bir şey yok! Zira “*Bir görüşü, kendi nefsimizde/zihnimizde tashih etmek (doğruluğunu sınamak)*” söz konusu. Mütercimler “innemâ” edatını ve “nusahhıhuhû” (onu tashih ederiz) fiilini anlamıyorlar; ‘tashih etme’yi, ‘oluşturmak’ diye çeviriyorlar. Aynı tahrifat diğer cümlecik için de geçerli: “*Başkasında bulunan görüşlerin*” diye bir şey kesinlikle yok! Zaten kendimizde bulunduğu açıkça söylenen “*bir görüşü, başkasına kavratmak/ifham etmek*” söz konusu!

Burada, dilimi tutmak hususundaki bütün azmime rağmen, artık yine dayanamayarak yirmi yıllık okuma ve okutma süreçleri dolayısıyla kendilerini ve dahi çevirilerini baştan sona birlikte okuyup müzakere ettikleri uzman editörlerini, yanlış çeviri başarılarından dolayı bir kez daha tebrik ediyorum! Peki, mantığın konusunun, kanunlarının, tanımının ne olduğunu anlamak hususundaki çilemiz bitiyor mu? Maalesef, hayır!

2. Fârâbî şöyle diyor:

فالمنطق يعطي القوانين التي سلف ذكرها في القوتين جميعا. وهو يشارك النحو بعض المشاركة بما يعطي من قوانين الألفاظ، ويفارقه في أن علم النحو إنما يعطي قوانين تخصص الألفاظ أمة ما، وعلم المنطق يعطي قوانين مشتركة تعم الألفاظ الأمم كلها. فإن للألفاظ أحوالا تشترك فيها أحوال جميع الأمم؛ مثل أن الألفاظ منها مفردة ومنها مركبة والمفردة اسم، وكلمة، وأداة، وأن منها ما هي موزونة وغير موزونة وأشياء ذلك.

M. Uyanık, A. Akyol Çevirisi:

“Mantık, yukarıda bahsi geçen iki hususun tamamına dair kanunları verir. Lafızlar, kanunları vermesi bakımından nahivle ortak noktalara sahiptir. Nahiv ilminden ayrıldığı husus şudur: Nahiv ilmi, belirli bir topluluğa mahsus lafızlara dair kanunları verir; mantık ilmi ise, bütün toplulukların lafızlarını kapsayan müşterek kanunları verir. Çünkü

lafızlarda bütün toplumlarda ortak olan hususlar vardır. Mesela lafızların bazıları müfrettir, bazıları mürekkep ve müfrettir. Müfred olan şey; bir isim, kelime, edat ve bunlardan bazıları vezinli/ölçülenmiş ya da vezinsiz olan benzeri şeylerdir". (s. 106)

Şimdi, ilk facia örneğinden bir sayfa sonrasında, Fârâbî'nin mantık ve nahiv arasında mukayese yaptığı bahsin başındayız. Mütercimlerin ne dediğini, yine sakince düşünelim:

I. Mantık, yukarıda bahsi geçen iki hususun tamamına dair kanunları verir.

Bu iki hususun ne olduğunu, mütercimlerin sözleriyle birkaç satır yukarıdan aynen aktarıyorum: *"Bu nedenle makulatta ve buna dair ibarelerde bizi koruyacak; bu ikisinde de bizi yanlışla düşmekten engelleyecek kanunlara kesinlikle ihtiyacımız vardır. Bu iki husus, yani makuller ve buna dair ibarelerden ortaya çıkan sözlerdir. Kadim filozoflar bu ikisini nutk/konuşma ve kavl/söz olarak adlandırmışlardır"* (s. 104). Bu durumda mantık, a) makullerde b) makullere dair ibarelerde –yani kendi içinde bütünlüklü bir anlam oluşturan sözlerde (lütfen *Kitâbu'l-ibâre*'yi hatırlayınız)- bizi yanlıştan koruyacak kanunların hepsini vermektedir.

Fakat sadece bir sayfa önce, mütercimler, mantığın kanunları hakkında *"Bu kanunlar da lafızlara delalet etmesi bakımından makullerdir"* demişlerdi. Hasbunallah! Mütercimler artık mantık ilminin konuları ve kanunları hakkında bir karar verseler, diye düşünüyoruz: Mantık kanunları, a) lafızlara delalet etmesi bakımından makullerin kendisi midir? Yoksa b) makullerde ve bunlara dair ibareler hakkında bizi yanlıştan koruyacak külli kurallar mıdır? Okuyucunun ümidini kıracağım ama maalesef mütercimler bir sayfa sonra yine fikir değiştirecekler ve mantığın kanunlarını hiç umulmadık bambaşka bir şey yapacaklar; biraz sabrederseniz, göreceksiniz. Fakat şimdilik, biz devam edelim.

II. Lafızlar, kanunları vermesi bakımından nahivle ortak noktalara sahiptir.

Burada, mütercimler sayesinde iki noktayı keşfediyoruz: 1) Lafızlar, -neye ait olduğunu anlayamadığımız- kanunları verirler ve 2) Lafızlar,

-neler olduğunu anlayamadığımız- kanunları vermesi bakımından nahivle ortak noktalara sahiptir. Şimdi lütfen (f) bendindeki “*Nahiv ilmi, lafızlar hakkındaki kanunların tamamını, mantık ilmi ise makullerdeki benzer kanunları bize verir*” ifadesini hatırlayınız. Lafızlar, kanun falan vermiyorlardı; nahiv ilmi, lafızlar hakkındaki kanunların tamamını veriyordu hani! Şimdi lütfen (b) bendini hatırlayın; Fârâbî, lisan ilimlerini iki ana bölüme ayırmış ve “İkincisi *bu lafızların kanunlarını bilmektir*” demişti. Kafamız iyice karışıyor; zira mantığın kanunlarını bizzat mantığın konuları yapan mütercimler, nahvin konusu olan lafızları da resmen nahvin –üstelik kanun veren- ortağı kılıyorlar!

III. *Nahiv ilminden ayrıldığı husus şudur: Nahiv ilmi, belirli bir topluluğa mahsus lafızlara dair kanunları verir; mantık ilmi ise, bütün toplulukların lafızlarını kapsayan müşterek kanunları verir.*

Lütfen bu cümleye dikkatle nazar ediniz: Bir cümle önce mütercimler, “*Lafızlar, kanunları vermesi bakımından nahivle ortak noktalara sahiptir*” demişlerdi. Demek nahivle ortak noktalara sahip olan ‘lafızlar’dır. Dolayısıyla hemen ardından gelen “*Nahiv ilminden ayrıldığı...*” derken kastedilen de, nahivle ortak olduğu söylenen ‘lafızlar’ olmalıdır. Meğerse öyle değilmiş! Zira ‘lafızlar’, kanunları vermesi bakımından ‘nahiv’ ile ortak noktalara sahip olmakla beraber, ‘lafızlar’ nahiv ilminden şu hususta ayrılmaktadırlar: “*Nahiv ilmi, belli bir topluluğa ait lafızların kanunlarını, mantık ise bütün topluluklara ait lafızlarını kapsayan müşterek kanunları vermektedir*”.

Akıllara zarar! İyi de, lafızların nahivle ortak olması ve fakat lafızların nahivden ayrıldığı hususun, nahivle mantığın ayrıldığı husus olması, ne anlama gelmektedir?

Şimdi yine dikkatle devam edelim: “... *mantık ilmi ise, bütün toplulukların lafızlarını kapsayan müşterek kanunları verir*”. Gerçekten hayret ve dehşete düşmemek elde değil; mütercimler iki cümle önce “*Mantık, yukarıda bahsi geçen iki hususun tamamına dair kanunları verir*” dememişler miydi? Bu iki husus ise “*makuller ve buna dair ibarelerden ortaya çıkan sözler*” değil miydi? Allah aşkına, iki cümle sonra mantık ilmi

nasıl oldu da “*bütün toplulukların lafızlarını kapsayan müşterek kanunları verir*” oldu! Bunun izahı nedir? Şimdi izahı okuyalım.

IV. Çünkü lafızlarda bütün toplumlarda ortak olan hususlar vardır. Mesela lafızların bazıları müfrettir, bazıları mürekkep ve müfrettir. Müfred olan şey; bir isim, kelime, edat ve bunlardan bazıları vezinli/ölçülenmiş ya da vezinsiz olan benzeri şeylerdir.

Bir cümle öncesini tekrar hatırlayalım: “... *mantık ilmi ise, bütün toplulukların lafızlarını kapsayan müşterek kanunları verir*”. Peki, neden? “*Çünkü lafızlarda bütün toplumlarda ortak olan hususlar vardır*”. Hasbunallah! Mantık ilminin, bütün toplulukların lafızlarını kapsayan müşterek kanunlarını vermesinin sebebi, lafızlarda bütün toplumlarda ortak olan hususlar olması mıdır? İyi ama mantık ilminin konusu lafızlar yerine, makuller değil miydi!

Peki, lafızlar hakkında bütün toplumlarda ortak olan şeyler nelermiş? Şu imiş efendim: “*Mesela lafızların bazıları müfrettir, bazıları mürekkep ve müfrettir*”. Cümleyi iyice okuyun. Şimdi lütfen (c) bendini hatırlayın: “*Her topluluğun dilinde bir şeye delalet eden kelimeler [metinde “elfâz” yani lafızlar], müfret/tekil ve mürekkep/bileşik olmak üzere iki kısım*dir”. Allah Allah! Mütercimlerin buradaki çevirine bakarsak, Fârâbî bizi kandırmış. Meğerse lafızlar, üç kısım imiş: a) müfret b) mürekkep c) mürekkep ve müfret!

Yine dayanamayıp mütercimleri, Fârâbî'nin çelişkisini yakaladıkları ve şimdiye dek mantık ilminde kimsenin vakıf olmadığı üçüncü kısmı yani –her ne kadar çelişmezlik ilkesine aykırı olsa da– ‘mürekkep ve müfret’ olan lafızları keşfettikleri için tekrar tebrik ediyorum!

İzahat

Oysa doğrudan doğruya Fârâbî'nin söylediklerini okuduğumuzda, mütercimlerin, yirmi yıllık okuma süreci sonunda mantığın başlangıcına ve temellerine dair ızhar ettikleri bu derin çelişki ve abesliklerden hiç birinin bulunmadığını rahatlıkla görmekteyiz:

“O halde mantık, zikri geçmiş olan kanunları, bu her iki kuvve için birlikte vermektedir. Dolayısıyla (mantık), lafızların kanunlarını vermesi ile kısmen nahivle ortak olmasına rağmen, nahiv ilminin ancak bir topluma has lafızların kanunlarını ve mantık ilminin ise tüm toplumların lafızlarını genelleyen ortak kanunları vermesi (hususu)nda nahivden farklılaşır. Nitekim lafızların, bütün toplumların (dillerinin) kendilerinde ortak olduğu bir takım halleri vardır: Mesela (a) lafızların bir kısmı müfret ve bir kısmı mürekkeptir; (b) müfret (lafızlar) isim, fiil (kelime) ve edattır; (c) (lafızların) bir kısmı vezinli ve (bir kısmı) vezinsizdir ve bunlara benzer şeyler.”

Şimdi bu pasajı çorba eden faciaları tam olarak görmek için; mütercimlerin ‘iki husus’ olarak çevirdiği, daha doğrusu başarısız bir çevirme teşebbüsünde bulunduğu ibareyi de doğrusuyla okuyalım: *“İşte bunun için, bizi, makuller ve onlara dair ibarelerde koruyan ve bu ikisi hakkında hatadan (galat) sakındıran kanunlara ihtiyaç duyarız. Bu ikisini –makulleri ve makullerin ibaresi olan sözleri kastediyorum- eski düşünürler (kudema) ‘düşünce’ (nutk) ve ‘söz’ (kavl) olarak isimlendirmişlerdir”.*

Gördüğümüz gibi mesele yine düşünce-dil arasındaki zorunlu ilişkiye rücu etmektedir. Düşüncenin ilmi olan mantık, elbette düşünülen/akledilen şeyleri yani makulleri konu edinir, başka şeyleri değil! Lakin düşünce, hem düşünen insanın kendisinde hem de başka bir insanla arasında vuku bulurken, zorunlu olarak ‘dil’ enstrümanı ile gerçekleşir. Bu bakımdan mantık ilmi, lafızlara ait kanunlarla da ilgilidir. Fakat gramerden farklı olarak, sadece düşünceyi esas aldığı için, herhangi bir dilin lafızları ve bu lafızlara ait hususi kanunlarla değil; tüm insanlarda müşterek olan ‘düşünce’nin ilmi olması nedeniyle, tüm dillerde genel olarak gördüğümüz ve insanı insan yapan ‘düşünce’yi yansıtan yapısal hallerle ilgilenir. Makullere delalet eden lafızlar, bu kabilden olmak üzere ya müfreddir yani bölünmez bir bütün oluşturur -mesela ‘insan’ gibi-, ya da mürekkeptir -mesela iki lafızdan bileşen ‘İnsan canlıdır’ gibi-. Bu örnekleri bizzat Fârâbî, kitabın başlarında vermekte ve müfred ile mürekkebin ne olduğunu zaten açıklamaktadır!

Mütercimler, hayret verici biçimde ism-i mevsul “elletî”yi –olması gerektiği gibi- hemen önündeki “kavânîn” kelimesine değil, herhalde “ızmar kable’z-zikr” yasağını bilmedikleri için, kendisinden iki kelime sonraki “kuvveteyn” kelimesine sıralıyorlar! Böylece “zikri geçmiş olan kanunlar” yerine “yukarıda bahsi geçen iki husus” ortaya çıkıyor. Kendilerini de Arapça uzmanı editörlerini de tekrar kutluyorum!

Fakat mütercimlerin asıl hatası, atıf vâvıyla açıkça ‘mantık’ kelimesine raci ve “yuşâriku”nun faili olan, “ve hüve yuşâriku” ifadesindeki müzekker “hüve” zamirini, raci olduğu “mantık” kelimesinden kopararak cümlenin ta sonunda bulunan –üstelik muzafun ileyh konumundaki- “elfâz”a bağlamalarıdır. Demek mütercimler “ızmar kable’z-zikr” yasağını bilmedikleri gibi, “her cemi, müennestir” kaidelerini de bilmiyorlar; zira çoğul olan “elfâz”a raci zamirin de müennes yani “hiye” olarak gelmesi gereklidir! Böylece “yuşâriku” cümlecığının anlamını mahvederek, ‘lafızların’, üstelik kanunları vermesi bakımından, –aslında lafızların kanunlarını veren- ‘nahiv’ ile ortak olduğunu söylüyorlar! Ayrıca “yufârikuhû” fiilinin, failini de mefulünü de çorba ediyorlar; zira hala “yufâriku”nun failinin ‘mantık’ olduğu kavrayamıyorlar! Acaba metni karmakarışık ettiklerini fark ediyorlar mı?

Fârâbî’nin lafızlara ait -düşünceyi yansıtan yapıya işareten kullandığı- “hâl” kelimesini, -cümle içinde başka bir anlamda kullandıkları- “husus” yaptıklarına ve dahi birkaç sayfa önce ‘müfret’ ve ‘mürekkep’ olmak üzere iki kısım olduğunu söyledikleri lafızları, “müfret” ile “müfret ve mürekkep” (!) olarak iki kısma ayırabildiklerine bakılırsa, kesinlikle ne yaptıklarının farkında değiller! Bu arada metinde geçen “kelime”, Fârâbî’ye biraz aşına herkesin hatırlayabileceği gibi, aynen Aristoteles’teki gibi, “fiil” (*rhéma*) anlamına geliyor; aman karıştırmayın! Mütercimler ‘kelime’yi son derece yanlış olarak, bazen Türkçedeki anlamıyla bazen kelime/fiil olarak çevirip mahvediyorlar. Oysa –tek bir yer hariç- her zaman doğrudan doğruya ‘fiil’ olarak çevrilmelidir. Bu ‘kelime’ faciasına ileride ayrıca değineceğiz.

Mantığın konusu, kanunları, kısacası ne olduğu hakkındaki maceramız maalesef henüz bitmedi. Bizi şaşkınlığa düşürmek azmindeki

mütercimler, bir sayfa sonra ilm-i mantığın konusunu, kanunlarını bakınız nasıl tercüme ve takdim ediyorlar!

3. Farabi şöyle diyor:

والمنطق فيما يعطي من قوانين الألفاظ إنما يعطي قوانين تشترك فيها ألفاظ الأمم، وتأخذها من حيث هي مشتركة ولا ينظر في شيء مما يخص ألفاظ أمة ما، بل يقضي أن يؤخذ ما يحتاج إليه من ذلك عن أهل العلم بذلك اللسان.

M. Uyanık, A. Akyol çevirisi:

“Mantık, lafızlara dair kanunları veren ilimdir. Bunlar, bütün milletlerde ortak olan lafızlara dair kanunlardır. Müşterek olması bakımından incelemeyi lafızların belirli bir topluma ait olup olmadığına bakmaksızın yapar; hatta bu konularda ihtiyaç duyulanları o dille ilgilenen ilim adamlarından alınmasını ister”. (s. 108)

Şimdi, yine mütercimlerin ne söylediğini sakince düşünelim:

I. Mantık, lafızlara dair kanunları veren ilimdir.

Akıllara ziyan! Sadece iki sayfa önce, az evvel okuduğumuz gibi, mantığın kanunları hakkında “Bu kanunlar da lafızlara delalet etmesi bakımından makullerdir” diyen ve mantığın kanunlarını, bizzat konuları yapan mütercimler, burada, mantığın kanunlarının, –makulleri tamamen atarak- doğrudan ve sadece lafızlara dair olduğunu söylemektedirler!

Mamafih iki sayfa önce ne söylediğini unutan mütercimlerin, yedi sayfa öncesinde bulunan ve (f) bendinde gördüğümüz üzere, “Nahiv ilmi, lafızlar hakkındaki kanunların tamamını, mantık ilmi ise makullerdeki benzer kanunları bize verir” dediklerini unutmaları hiç de tuhaf değildir! Fakat mütercimlere inanırsak, mantık ilminin “lafızlara dair kanunları verdiğini” ve dolayısıyla “lafızlar hakkındaki kanunların tamamını veren” nahiv ilmi ile aynı şey olduğunu ve dahi kitabın içinde ‘nahiv’ ile ‘mantık’ ilimlerinin temel farkını sayfalarca anlatmaya çalışan Fârâbî’nin bizi kandırdığını anlamamız gerekiyor!

II. Bunlar, bütün milletlerde ortak olan lafızlara dair kanunlardır.

Şimdi lütfen dikkatle düşünün! ‘Bunlar’ derken kastedilenin –önceki cümlede çoğul olan sadece ‘kanunlar’ olduğu için- mantık ilminin

kanunları olduğu açıkça anlaşılıyor. Öyleyse 'bunlar' yani mantık ilminin kanunları, 'bütün milletlerde ortak olan lafızlara' dair kanunlardır! Bu durumda lütfen 'bütün milletlerde ortak olan' yani Çince, Arapça, Eskimoca, Hinduca, İngilizce, Almanca, Türkçe, Kürtçe, Farsça, Arnavutça, Ugandaca ve hulasa bütün milletlerde ortak olan bir lafız düşününüz?! Bu arada Swahili, Seylan ve Berberi dillerini falan da unutmayın. İşte mantık ilminin kanunları, mütercimlerin Fârâbî'ye söylediğine göre, böylesi lafızların kanunudur! Bu arada mütercimler, biraz önce *"mantık ilmi ise, bütün toplulukların lafızlarını kapsayan müşterek kanunları verir"* dediklerini de unutuyorlar. Zira 'bütün toplulukların lafızlarını kapsayan müşterek kanunlar', birazcık mantık ve izan ile düşünüldüğünde, kesinlikle 'bütün milletlerde ortak olan lafızlara dair kanunlar' olamaz!

Okuyucu, sözü uzatan bu latifeleri mazur görsün. Fakat maalesef acı gerçek şudur: az önce (f) bendinde gördüğümüz gibi, 'lafızların kanunlarının tamamını veren' ilmin 'nahiv' olduğunu söylemiş olan ve ne dediğinin farkında bulunan bir zihnin, birkaç sayfa sonra kalkıp 'mantık ilminin', 'lafızlara dair kanunları veren ilim' olduğunu ve üstelik bu kanunların, 'bütün milletlerde ortak olan lafızlara' dair olduğu söylemesi, kesinlikle imkânsızdır.

III. *Müşterek olması bakımından incelemeyi lafızların belirli bir topluma ait olup olmadığına bakmaksızın yapar; hatta bu konularda ihtiyaç duyulanları o dille ilgilenen ilim adamlarından alınmasını ister.*

Bravo! Demek mantık ilminin kanunları, 'bütün milletlerde ortak olan lafızların kanunları'dır; lakin aman dikkat! Mantık ilmi, bütün milletlerde ortak, yani müşterek olan lafızlara dair kanunlarla yaptığı inceleme sırasında, lafızların belirli bir topluma ait olup olmadığına bakmaksızın bunu yapar! Zira anlaşılan bütün milletlerde ortak olan lafızlarla, lafızların belli bir topluma ait olup olmadığına bakmaksızın inceleme yapmak gibi bir tehlike bulunmaktadır! İyi ama 'bütün milletlerde ortak olan lafızların kanunları'yla, zaten 'belirli bir topluma ait olup olmadığına bakmaksızın' inceleme yapılabilir! Başka bir alternatif mi var?!

İzahat

Fârâbî aslında şöyle demektedir:

“Halbuki mantık, hakkında lafızların kanunlarını verdiği şeyde, sadece (tüm) milletlerin lafızlarının, haklarında ortak olduğu kanunlar olarak verir ve bu (kanu)nları ortak olmaları bakımından (ele) alır. Herhangi bir milletin lafızlarına özgü bir şey hakkında inceleme yapmaz (nazar), lakin bu hususta ihtiyaç duyulan şeylerin, o dilin ilmine sahip olanlardan alınması gerektiğine hükmeder.”

Gördüğümüz gibi, Fârâbî'nin sözleri yine düşünce-dil arasındaki zorunlu ilişki ile ilgili ve evvelce söylediklerinden farklı bir anlam kesinlikle söz konusu değil. Düşüncenin ilmi olan mantık, düşünce-dil arasındaki zorunlu ilişki nedeniyle lafızların kanunlarını kullandığında, ancak ve sadece insana özgü ve dolayısıyla insanlarda ortak olan 'düşünce'yi yansıtan ve dolayısıyla tüm insanların konuştuğu dillerde görebildiğimiz yapısal kanunlarla ilgilenir.

Mütercimler de uzman editörleri de cümlenin yapısını görmüyorlar: “ve'l-mantıku fîmâ yu'tî... innemâ yu'tî...”. Heyhat! Buradaki “yu'tî” fiillerinin faili “mantık”tır! Mütercimler “fîmâ” zarfını ve kattığı anlamı tamamen atıyorlar; “innemâ” edatını ve ikinci “yu'tî” fiilini zaten hiç çevirmiyorlar; haberini fiil cümlecisinden ibaret mübteda zannettikleri “mantık”ı da, ibarede olmadığı halde araya katıştırdıkları “ilim” sıfatıyla, “lafızların kanunlarını veren bilim” yani “nahiv” yapıyorlar! Tabii mütercimler, *İhsâu'l-ulûm*'u, aslında mantığı 'nahiv' olarak tanımladıklarını fark etmeden, önlerine gelmiş müptedilere, aynen bu şekilde yirmi yıl boyunca okuyup okutuyorlar. Maşallah, barekallah!

Elbette Fârâbî'nin tam tersini -üstelik sayfalarca- anlatmasına rağmen, mantık ilmini, “lafızlara dair kanunları veren bilim” yani açık bir şekilde 'nahiv' yapan mütercimlerin, “(tüm) milletlerin lafızlarının, haklarında ortak olduğu kanunlar”ı, tutup da “bütün milletlerde ortak olan lafızlara dair kanunlar” haline getirmelerine hiç şaşmamak gerek! Zira mütercimler, zarfları ve zamirleri göremiyorlar. Evet, “teşteriku” fiilinin faili “elfâzu'l-ümem” ama “fihâ”daki zamir “kavânîn”e racidir!

Dolayısıyla 'bütün dillerde ortak olan lafızlara dair kanunlar' yok; bütün dillerdeki farklı gramerler içindeki farklı lafızlar'ın, 'haklarında ortak olduğu kanunlar' var!

C. Hulasa

Buraya kadar yazdıklarım, ortalama okuyucu için biraz ağır ve karışık gelebilir. Neyleyelim ki, ilm-i mantığın tabiatı böyledir. Bu nedenle şimdi, sadece mütercimlerin söylediklerini naklederek, daha mantık ve nahiv ilimlerinin ne olduğu, konuları ve kanunları hakkında, ne kadar büyük karışıklıkların meydana geldiğini göstermeye çalışacağım; Lütfen dikkatle okuyun:

1. "Mantık sanatı, makullerde yanlış yapma olasılığını gidermek, hakka ve doğru yola insanı yönlendirmek ve akli düzeltmek için kullanılan kanunların tamamını verir". (s. 94)

2. "Mantık ilminin konularına gelince, bunlar mantık kanunları hakkında bilgi verir. Bu kanunlar da lafızlara delalet etmesi bakımından makullerdir". (s. 104)

3. "Nahiv ilmi, lafızlar hakkındaki kanunların tamamını, mantık ilmi ise makullerdeki benzer kanunları bize verir". (s. 94)

4. "Lafızlar, kanunları vermesi bakımından nahivle ortak noktalara sahiptir. Nahiv ilminden ayrıldığı husus şudur: Nahiv ilmi, belirli bir topluluğa mahsus lafızlara dair kanunları verir; mantık ilmi ise, bütün toplulukların lafızlarını kapsayan müşterek kanunları verir". (s. 106)

5. "Mantık, lafızlara dair kanunları veren ilimdir. Bunlar, bütün milletlerde ortak olan lafızlara dair kanunlardır". (s. 108)

Gördüğünüz gibi, felsefeyi Anadolu'da yeniden yurtlandırma projesinin kurucu metni olan *İhsâu'l-ulûm* çevirisinde, kuşkusuz mütercimlerin de kabul ettiği gibi en önemli bahis olan 'mantık' ilminin konusu ve kanunlarının ne olduğuna dair birbiriyle temelden çelişen ve çatışan üç, nahiv ilmi hakkında ise aynı ölçüde çelişik iki farklı tarif bulunmaktadır. Üstelik bunlardan bir tanesi, mantık ilmini 'nahiv' yapmaktadır!

2. İttifaka Yettefikü İttifâk Ya da ‘Müfred’, ‘Kelime’ ve ‘Ta’lîm’

Büyük çoğunluğu Arapça kaleme alınmış İslâm felsefe klasiklerini, iyi Arapça bilen, hatta anadili Arapça olan ve dahi –felsefe hariç olmak üzere- eğitim görmüş kişilerin okumalarını, sonra da anladıklarını anlatmalarını istediğinizde, oldukça şaşırtıcı sonuçlar çıktığını görebilirsiniz. Zira pek çok yeri anlayamayacak hatta daha kötüsü son derece yanlış anlayacaklardır. Bu durumun sebebi, felsefe klasiklerimizin Maarri ya da Hariri'nin eserleri gibi mutantan ve oldukça karmaşık bir üslupla yazılmış olmaları değildir. Aksine son derece basit oluşları, ama kendilerine has terminoloji içinde konuşmalarıdır. Aristoteles'in dediği gibi, asıl zor olan ‘basit’i anlamaktır.

Dolayısıyla İslam felsefecisi olmak için, öncelikle klasik felsefe metinlerimizle ülfet etmiş olmak, böylece de onların kavramlarına aşına bulunmak gereklidir. Şimdi, tercüme içinde görülen ve temel kavramlara aşinasızlığın neden olduğu büyük facialardan söz etmek istiyorum. Bunun için bol miktarda mevcut örnekler içinden dört kavram seçtim.

A. ‘İttifâk’

1. Farabi şöyle diyor:

فإن نازع منازع فيما نصححه أو نزيفه فلم يمكننا أن نبين له وجوه ذلك، وإن اتفق فيما صححناه أو زيّفناه شيء هو في الحقيقة كذلك لم نكن على يقين في شيء من هذين أنه في الحقيقة كما هو عندنا.

M. Uyanık, A. Akyol çevirisi:

“Bizim doğru bulduğumuz ya da yanlış bulduğumuz hususlarda bizimle tartışmaya girmek isteyen birine bunun farklı yönlerini açıklama imkânı bulamayız. Bizim doğru veya yanlış bulduğumuz husus üzerinde bir ittifak olursa, bu doğruluk ve yanlışlığın gerçekliğinin ne olduğu hususundaki görüşümüzü kesin bilgiye dönüştüremeyiz.” (s. 100)

Ehli olanlar, bu çeviriyi tamamen saçmalığa dönüştüren hatayı hemen görebilirler. Nitekim Fârâbî, aslında şöyle demektedir:

“Bu durumda, doğruladığımız (tashih) ya da çürüttüğümüz (görüş) hakkında biri itiraz ederse, bu (doğrulama ya da çürütmemizin kendilerinden

kaynaklandığı) cihetleri ona açıklamamız, bizim için mümkün olamaz. Doğruladığımız ya da çürüttüğümüz (görüş) hakkında hakikate uygun olan bir şey (tesadüfen) rast gelse bile, aynı şekilde, bu ikisinden (doğrulama ve çürütmemizden) hiçbir şey hakkında, bu şeyin hakikatte de biz(im görüşümüz)ce olduğuna dair kesin bilgi (yakîn) üzere olamayız”.

Fârâbî, mantık ilminden haberdar olmayanların, doğru ya da yanlış kabul ettikleri bir görüşü –ne başkasına ne de kendilerine- hakkıyla açıklamalarının da mümkün olmadığını söylemektedir. Çünkü mantık, hakikate uygunluğun kanıtlanmasını öğreten bilimdir. Öyle ki, tesadüfen kendi görüşlerinin hakikate uygun olduğunu gösteren bir şey rast gelse dahi, -mantık bilmedikleri için- gerekli kanıtlamayı, yine ne başkasına ve hatta kendilerine dahi yapamayacaklardır.

Mütercimler “ittifâk” kelimesinin, felsefi metinlerimizde üstelik ta ilk Aristoteles çevirilerinden beri “tesadüf, rastlantı” anlamına geldiğini bilmemektedirler. Bu satırları yazarken hatırıma, zorlanarak okumaya çalıştığım klasik metinlerde ilk kez rastladığım, “ittifâk” kelimesinin bu “tesadüf” anlamını öğrendiğim ilk gençlik çağlarım geliyor. Fakat kıdemli mütercimler, *İhsâu'l-ulûm*'u –dile kolay- yirmi yıl okuyup okuturlarken, “ittifâk” kelimesini, Türkçe’de de müstamel genel anlamıyla çevirmelerinin abesliğini fark etmiyorlar. Bu nedenle zaten tam anlayamayıp kırptıkları cümleyi imha ediyorlar ve öğrencilerine de böyle talim ediyorlar. Ondan sonra da boşlukları kafalarına göre doldurmakta tereddüt etmiyorlar.

Şimdi mütercimlerin cümlesini tekrar düşünelim: “*Bizim doğru veya yanlış bulduğumuz husus üzerinde bir ittifak olursa, bu doğruluk ve yanlışlığın gerçekliğinin ne olduğu hususundaki görüşümüzü kesin bilgiye dönüştüremeyiz*”.

Soruyorum: Bizim ‘doğru’ ya da ‘yanlış’ olduğunu söylediğimiz bir husus var ve bu husus üzerinde bir ittifak bulunuyor. O zaman birisi bizimle niye tartışmaya girmiş olsun ki? Kaldı ki, üzerinde zaten ittifak olan bir hususta, doğruluğunun ve yanlışlığının gerçekliğinin ne olduğu hususundaki (!) görüşümüzü niçin kesin bilgiye dönüştüremeyelim? İşte size bir örnek: “Bir şey aynı anda, aynı bakımdan hem kendisi

hem başkası olamaz.” Bu görüşümüze itiraz edecek biri var mı? İşte size üzerinde ittifak edilmiş bir görüş; üstelik kesin bilgiye gayet bariz biçimde dönüştürülmüş bir bilgi!

Lütfen mütercimlerin resmen budayıp heder ettikleri cümleyi, benim doğru çeviri önerimle kıyaslayınız; hangi kelimeleri yok ettiklerini rahatça göreceksiniz. Mütercimler, “ittefaka” fiilinin apaçık faili olan “şey’un” kelimesini çevirmiyorlar ve fail olarak “fimâ’daki ism-i mev-sulü alıyorlar. Fakat ‘ittifak’ın anlamını bilmemeleri nedeniyle Fârâbî’nin sözlerini şok edici biçimde çarpıttıkları asıl pasaj bu değil; işte şu:

2. Fârâbî şöyle diyor:

وليس يمكن أن نصحح أي رأي اتفق بأي معقولات اتفقت، ولا أن نوجد تلك المعقولات بأي عدد اتفق، ولا بأي أحوال وتركيب وترتيب اتفق، بل نحتاج في كل رأي نلتمس تصحيحه إلى أمور ومعقولات محددة، وإلى أن يكون بعدد ما معلوم، وعلى أحوال وتركيب أو ترتيب معلوم.

M. Uyanık, A. Akyol Çevirisi:

“Üzerinde ittifak edilmiş herhangi bir görüşü yine üzerinde ittifak edilmiş makullerle tashih etmek mümkün değildir. Bu makulleri üzerinde ittifak edilmiş sayılardan elde edemeyiz. Üzerinde ittifak edilmiş tertip ve terkip içeren herhangi bir durumla da elde edemeyiz. Bilakis herhangi bir görüşü tashih etmek için belirli makullere, belli sayıda bilinene ve bilinen tertip ve terkiplerle ortaya çıkan durumlara ihtiyacımız vardır.” (s. 104)

Şimdi sakın bir şekilde mütercimlerin ne dediğine bakalım.

I. “Üzerinde ittifak edilmiş herhangi bir görüşü yine üzerinde ittifak edilmiş makullerle tashih etmek mümkün değildir.”

Söylenen şey şu: Üzerinde ittifak edilmiş herhangi bir görüş var. Bu görüşü, yine üzerinde ittifak edilmiş makullerle yani akledilirler/kavramlar ile tashih etmek yani doğruluğunu göstermek mümkün değildir.

Bakın ben size deminki görüşü misal vereyim. “Bir şey aynı anda hem kendisi hem kendinden başkası olamaz” diyorum; benim bu görüşüm, şüphesiz hakkında ittifak edilmiş bir görüş. Herhalde mantık ilminin temel kanunu olan bu görüşüme itiraz etmezsiniz. Şimdi üzerinde

ittifak edilmiş bir makul yani kavram seçiyorum: “Oklava”. Herhalde “Oklava” dediğimizde anlamayan yok; yani üzerinde ittifak var. Şimdi üzerinde ittifak olan görüşümü, üzerinde ittifak olan bu makul ile tashih ediyor, doğruluğunu gösteriyorum: “Bir oklava, aynı anda hem oklava hem de oklavadan başkası olamaz”. Müttefik miyiz?

Mütercimlerin, felsefi bir terim olan “ittifak” kavramını bilmemelerinin bedelini, son derece saçma sapan cümlelerin kendisine atfedildiği Fârâbî ödemek zorunda kalmamalıydı. Çok yazık! Devam edelim:

II. “Bu makulleri üzerinde ittifak edilmiş sayılardan elde edemeyiz.”

Bu makulleri, yani üzerinde ittifak edilmiş herhangi bir görüşü tashih edemeyen ama üzerinde ittifak edilmiş olan makulleri, üzerinde ittifak edilmiş sayılardan elde edemeyiz. Haydi buyrun! Ne anladınız? Yahu iyi de üzerinde ittifak edilmiş sayılardan elde edilemeyen fakat üzerinde ittifak edilmiş olan makul ne demektir?! Lütfen bir örnek verir misiniz? Biz insanlar, makulleri/kavramları, sadece sayılardan mı elde ediyoruz? Zaten sayılardan elde edilen makuller/kavramlar, sayılarla ilgili makullerden ibarettir. Fakat bunun cümleyle ne alakası bulunmaktadır!

III. “Üzerinde ittifak edilmiş tertip ve terkip içeren herhangi bir durumla da elde edemeyiz.”

Ne anladık? Üzerinde ittifak edilmiş olmakla beraber, üzerinde ittifak edilen bir görüşü tashih edemeyen makuller, üzerinde ittifak edilmiş sayılardan elde edilemedikleri gibi, üzerinde ittifak edilmiş tertip ve terkip içeren herhangi bir durumla da elde edilememektedir!? Peki, neyle elde edilir? Üzerinde ittifak edilmemiş, her kafadan ayrı ses çıkan tertip ve terkiplerle mi?! Mütercimler açıkçası resmen ittifak düşmanındırlar ve bizim herhangi bir şekilde ittifak etmememiz için ellerinden geleni artlarına koymamaktadırlar!

IV. “Bilakis herhangi bir görüşü tashih etmek için belirli makullere, belli sayıda bilinene ve bilinen tertip ve terkiplerle ortaya çıkan durumlara ihtiyacımız vardır.”

Çok şükür! Artık bir şekilde, üzerinde ittifak edilmiş herhangi bir görüşü nasıl tashih edeceğimizi öğrenebileceğiz. Mütercimlerin dediğine

göre ihtiyacımız olan ‘belirli makuller’, (artık her ne ise) ‘belli sayıda bilinen’ ve ‘bilinen tertip ve terkiplerle ortaya çıkan durumlar’dır.

Üzerinde ittifak edilen bir görüşü, ‘üzerinde ittifak edilen makullerle’ değil ‘belirli makuller’ ile tashih edebiliyoruz. Bu durumda ‘belirli makuller’, üzerinde ittifak olmayan makuller olmalı. İyi de üzerinde ittifak yoksa, nasıl belirli olacaklar? Bir şeyin üzerinde, bir şekilde ittifak olacak ki, ‘sana göre öyle, bana göre böyle’ olmaktan çıkacak ve ‘belirli’ hale gelecek! Aynı durum ‘belli sayıda bilinen’ için de geçerli; tashih edici ‘bilinenler’ üzerinde ittifak edilmiş olmayacak ama ‘belli sayıda’ olacak! Tabii unutmayalım; üzerinde ittifak olmayan yani her kafaya göre ayrı fakat aynı zamanda herkesçe ‘belirli’ olan tertip ve terkipler lazım! Tabii bu arada ancak üzerinde ittifak olan şeylerin ‘belirli’ olduğunu tekrar söyleyip oyun bozanlık yapmak istemiyorum.

İzahat

Elbette bu saçmalıklar metnin aslında söz konusu değil. Fârâbî, aslında şöyle demektedir:

“Rastgele herhangi bir görüşü rastgele herhangi bir akledilire tashih etmemiz mümkün değildir. [Bunu yaparken] rastgele herhangi bir sayıda akledilir icat etmemiz de rastgele herhangi bir durum, bileşim (terkîb) ve sıralama (tertîb) oluşturmamız da söz konusu değildir. Fakat doğrulamaya yöneldiğimiz her bir görüş hakkında, sınırlanmış/belirlenmiş şeylere ve akledilirlere, bunların da bilinen bir sayıda ve bilinen bir takım haller, terkip ve tertip üzere olmasına ihtiyaç duyarız”.

Şimdi Fârâbî’nin ne dediğini de iyice düşünelim. Bunun için de rast gele/tesadüf kavramını biliyor olmamız gerekli. Mesela küçük kağıtlara –her biri bir makule/akledilire/kavrama delalet eden “kalem”, “masa”, “insan”, “kırmızı”, “sert” ve “sıcak” lafızlarını yazalım. Unutmayın, bunların sayısı da tamamen tesadüfen seçilmiştir; buradaki gibi altı değil, elli ya da yüz de olabilir. Fakat biz, tesadüfen altı tane seçtik. Sonra da bunları bir torbanın içine atalım. İyice karıştırdıktan sonra elimizi atıp bir kağıt seçelim. Haydi rast gele; ne çıktı? Mesela “kalem”. Sonra

yine rastgele elimizi attık ve ikinci bir kağıdı seçtik. Ne çıktı? Mesela “kırmızı”. Elimi tesadüfen bir daha torbaya atabilirim ya da atmayabilirim. Fakat tesadüfen ikide kaldım. O halde şimdi, rastgele bir görüşümüz var artık: “kalem, kırmızıdır”! Fakat sakın unutmayın; burada yaptığım ‘yükleme’ yani tertip ve terkip de tamamen rastgeledir; dolayısıyla “kırmızı kalemdir” de diyebilirdim. Ama öyle rast geldi, “kalem kırmızıdır” dedim.

Peki, rast gele hangi görüşümüzün doğru olup olmadığını nasıl bilebiliriz? Yine elimizi torbaya atıyoruz ve rast gele bir kağıt seçiyoruz. Bu sefer “insan” çıkıyor. Güzel, ikinci bir defa daha atıyoruz elimizi ve bu defa rast gele “sıcak” çıkıyor. Şimdi dikkat ediniz! Elimde iki kağıt ve dolayısıyla iki makul/akledilir var “insan” ve “sıcak”. Elimi üçüncü ve dördüncü defa daha torbaya atabilirim de atmayabilirim de; yani ‘tashih’ için kullanacağım makulleri ‘rastgele bir sayıda’ seçebilirim. Diyelim ki rastgele ikide kaldım. Sonra bu “insan” ve “sıcak” kavramlarını da rastgele tertip ve terkip ettim: “insan sıcaktır”. Ama unutmayın bunun tersi de olabilirdi; öyle rast geldi sadece. Haydi şimdi, rastgele bir görüşü yani “kalem kırmızıdır” yargımı, yine rastgele seçtiğim, rastgele sayıdaki, rastgele tertip ve terkip edilmiş makullerle tashih etmeye kalkalım: “Kalem kırmızıdır” çünkü “insan sıcaktır”!

Fârâbî, bize, çok temel bir hakikati anlatmaya çalışmaktadır aslında. İnsan zihninin makullerin/akledilirlerin yani kavramların içinde bulunduğu bir hazne olduğunu, düşüncenin de bu haznedeki makulleri/kavramları birleştirip ayırtırmak, karşılaştırmak işlemi olduğunu, düşünme eyleminin doğasında bulunan birtakım kuralların bulunduğunu söylemeye çalışmaktadır. Dolayısıyla tesadüfen, rastgele kavramların birleşimiyle oluşan herhangi bir görüşün yani yargının doğru olup olmadığına dair düşünme eyleminin de rast gele sayıda olan rastgele kavramlarla, rastgele bir takım haller, rastgele birleştirme ve sıralamalarla tashih edilemeyeceğini söylemektedir. Bunun anlamı, insan düşüncesinin ‘rastgele’ işleyemeyeceği, hem görüşlerimizi oluştururken hem de bir görüşün tashihini yaparken kendimizi tesadüflere bırakamayacağımızdır. İşte bu yüzden, “doğrulamaya yöneldiğimiz her bir görüş hakkında, sınırlanmış/belirlenmiş şeylere ve akledilirlere, bunların da

bilinen bir sayıda ve bilinen bir takım haller, terkip ve tertip üzere olmasına ihtiyaç duyarız”. Mantık ilmi de zaten bunları araştıran, kanunlarını ortaya koymaya çalışan ilimdir!

Peki, mütercimlerin çeviri diye ileri sürdükleri cümlelerden anlaşılan ile Fârâbî'nin söyledikleri arasında en ufak bir alaka var mı? Sadece “ittifak” kavramına verdikleri mananın yol açtığı hasar nedeniyle, ilm-i nahivdeki açıklarını ortaya döküp sözü uzatmak istemiyorum. Ve tabii ki, bu izahları, zaten kâinatın sırlarını çözmüş yurtlandırıcı mütercimler için de yapmıyorum. Olur da, zat-ı mütercimlerin tahrip ettiği *İhsâu'l-ulûm*'u okumuş iyi niyetli bir talebe, benim bu yazıma rastgelir ve okursa, meselenin aslını anlayabilsin diye konuşuyorum.

3- Fârâbî şöyle diyor:

ويحتاج عند إيجاد هذه وإظهارها بالإرادة والصنعة في الأجسام الطبيعية والمحسوسات التي قد تبيأنه يتأتى إيجادها فيها ومطابقتها عليها من قبل أن للمواد والأجسام المحسوسة أحوالاً تعوق أن توضع فيها كيف اتفق، وبأي وجه ما اتفق، بل يحتاج أن توطأ الأجسام الطبيعية لقبول ما يلتمس من إيجاد هذه فيها، وأن يتلطف في إزالة العوائق.

M. Uyanık, A. Akyol çevirisi:

“Duyularla algılanan ve tabii cisimlerde irade ve sanatla ortaya konulması ve açığa çıkartılmasında şu güce ihtiyaç duyulur: Bununla hissedilir cisimlerin ve maddelerin durumları yönünden nesnelere icad ve uyumluluğu açıklanır. Bu durumlar ittifak edildiği şekil üzere konumlanmasına engel olan ve bu ittifakın hangi yönden olduğuna dairdir. Bilakis tabii cisimlerin bu bağlamda icadının ortaya çıkışını kabul etmek ve engellerin giderilmesini hassas bir şekilde incelemek hususunda anlaşmaya ihtiyaç vardır.” (s. 140)

Lütfen bu çeviriyi dikkatle okuyun ve ne anladığınızı bir düşünün! Gerçi bu eleştiride mantık üzerine yoğunlaşacaktım ama ‘ittifak’ kavramının yanlış çevrilmesinin sadece mantıkta değil, tüm ilimler hakkında nelere mal olduğunu göstermek için, matematik ilminin alt dalı olan ‘hiyel’ içindeki bir cümlecığı zikretmekten kendimi alamadım. Bu

bölüm baştan sona berbat olduğu ve kesinlikle yeniden çevrilmesi gerektiği için, ben sadece 'ittifak' yani rastlantı/tesadüf kavramının geçtiği pasaja odaklanmaya çalışacağım.

Fârâbî, matematikteki –tamamen kavramsal ve maddeden soyut olan- sayı, yüzey, şekil, hacim gibi nicel kavramların, matematiğin alt türü olan 'hiyel' ilmi vasıtasıyla, maddi olan tabii cisimlere işlenmesi ve doğal nesnelere yeni bir biçimde var edilmesinden, kısacası sınaat/teknik ile değiştirilmesinden bahsediyor. Zaten 'hiyel' ilmi de bundan ibaret. Mamafih zihinde tasavvur edilen, hesabı kitabı yapılan bu soyut niceliksellerin, dış dünyada var olanlara işlenmesi ve böylece binaların, gemilerin, makinaların, makaraların, aletlerin yapılabilmesi için özel bir takım şartlar gereklidir.

Mütercimler, Ali Bû Malham'ın yetersiz ve özensiz metninden başkasına bakmadıkları için, tercüme etmeye çalıştıkları metnin anlamını iyice mahvediyorlar. Şimdi ben, parantez içindeki cümlecik yerine, Osman Emin'in metninden küçük bir yan cümlecik köşeli parantez içinde ilave ettiğim metni tekrar naklediyorum ve kendi çeviri teklifimi veriyorum:

ويحتاج عند إيجاد هذه وإظهارها بالإرادة والصنعة في الأجسام الطبيعية والمحسوسات [إلى قوة يدبر بها إيجادها بها] (التي قد تبين انه يتأتى إيجادها فيها) ومطابقتها عليها من قبل أن للمواد والأجسام المحسوسة أحوالا تعوق أن توضع فيها كيف اتفق، وبأي وجه ما اتفق، بل يحتاج أن توطأ الأجسام الطبيعية لقبول ما يلتمس من إيجاد هذه فيها، وأن يتلطف في إزالة العوائق.

“*Bunların (sayı, yüzey, hacim vs.), irade ve teknik/üretim aracılığıyla tabii cisimlerde ve duyulurlarda var edilmesi (icâd) ve ortaya çıkarılması (izhâr) ve (cisimlerin) bunlara (sayı, yüzey, hacim vs.) mutabakatında, [kendisiyle bunların (sayı, yüzey, hacim vs.), onlarda (tabii cisimlerde) var edilmesini tedbir eden bir güce] ihtiyaç duyulur. Şu bakımdan ki, maddelerin ve duyulur cisimlerin, bunların (sayı, yüzey, hacim vs.) kendilerinde nasıl rast gelirse ve tesadüfi bir cihetle vaz edil(ip işlen)mesini engelleyen bir takım halleri vardır. Dahası tabii cisimleri, kendilerinde var edilmesi (icâd) istenen (sayı, yüzey, hacim vs.) şeyleri kabule hazırlamaya ve söz konusu engelleri gidermek için dikkatle incelemeye ihtiyaç duyulur.*”

Siz, bir ‘piramit’ şeklini zihninizde istediğiniz ölçü ve hacimde tasavvur edebilir, hesaplamalar yapabilirsiniz. Fakat o piramidi inşa etmeye kalkarsanız, malzeme olarak kullanacağınız –mesela taş ve ağaç gibi- tabii cisimlerin sertlik, yumuşaklık, ağırlık, kayganlık, genleşme vs. bazı maddi özelliklerini hesaba katmak ve ayrıca onları yontup işleyerek uygun parçalar haline getirmek zorundasınızdır. Dolayısıyla yapım işi, öncelikle irade ve emeğin, tekniğin harcadığı bir süreç işidir. Bunun için de, bir masa ya da sandalye yaparken dahi rastgele hareket edemezsiniz. Zihninizdeki hesabın, işleyeceğiniz maddi nesnelere uymasını sağlamanız gerekir. Mütercimlerin söylediği nerededir, Fârâbî’nin söylediği nerededir!

Oldukça uzun olan pasajın anlamını daha iyi vermek için cümleyi (مطابقتها عليها) ifadesi sonunda böldüm ve iki kelimeyi (‘ınd’ ve ‘min kîbel’) kırarak çevirdim; dolayısıyla manayı verdiği sürece başka çeviri tercihlerine de itiraz etmem.

Burada, zat-ı mütercimlerin oldukça yadırgatıcı ve ilim adamına kesinlikle yakışmayan bir başka açıkları da gözden kaçmıyor. İlk cümlede ‘... şu güce ihtiyaç duyulur’ falan diye bir şey yok; zira kendilerinin –aslında Ali bû Malham’ın- Arapça metnindeki cümlede ‘güç/kuvvet’ diye bir kelime yok! Mütercimler, kendilerinden önceki çevirilere, burada biraz fazla bakmışlar ve oradaki çeviriyi –kendilerinin Arapça metninde olmayan katıştırmaları göze alarak- aynen almışlardır.¹⁰ Fakat A. Ateş’in ve A. Arslan’ın çevirisi, başta dediğimiz gibi Osman Emin’in tahkikli neşrini esas almaktadır ve Osman Emin’in metninde köşeli parantez içinde [*kendisiyle bunların (sayı, yüzey, hacim vs.), onlarda (tabii cisimlerde) icadını tedbir eden bir güce*] ibaresi bulunmaktadır (Farabi, 1949, s.89). Dolayısıyla A. Ateş’in ve A. Arslan’ın çevirileri, dayandıkları metin

10 A. Ateş’in çevirisi “Bunların tabii cisimler ile duyulur cisimlerde (mahsusât) var edilmesi ve irade ile meydana çıkarılması istendiği zaman, daha önceden onlarda bunun meydana getirilmesini ve birbirleri ile uygunluklarını tertip ve nizama sokacak bir kuvvete muhtaç olunur”; A.g.e., s. 107. A. Arslan’ın çevirisi ise şöyle: “Varlığa getirilmeleri, irade ve sanat yoluyla tabii cisimlerde veya duyusal varlıklarda ortaya çıkarılmalarında ise, bu işi gerçekleştirecek ve onların birbiriyle uyumunu sağlayacak bir kuvvete ihtiyaç duyulur”; Fârâbî, İlimlerin Sayımı, (çev. Ahmet Arslan), İş Bankası Yay., İst. 2020, s. 37.

bakımından doğrudur. Lakin mütercimler, kitabın sonuna resimlerini bastıkları Fazıl Ahmet Paşa 1604 nolu yazmadan ve Osman Emin'in neşrinden yararlandıklarını söyleyip önümüze koydukları Arapça metni çevirmemekte, diğer Türkçe çevirilerden aldıkları ilaveyle konuşmaktadır. Bu hokus pokus, ilim adamına kesinlikle yakışmamaktadır.

Ne var ki, bize verdikleri Arapça metinde bulunmayan, aşırma 'şu güce ihtiyaç duyulur' ibaresinin izahının '*Bununla hissedilir cisimlerin ve maddelerin durumları yönünden nesnelere icadı ve uyumluluğu açıklanır*' biçiminde gelmesi, saçmalığın daniskasıdır. Zira mütercimler, cümleyi olmayacak bir yerden, tam ortadan bölmekte ve cümlede bulunmayan 'nesnelere' ve 'durumlar' katıştırmalarıyla anlamı imha etmektedirler. 'Nesnelere icadı ve uyumluluğu'nun, -zaten nesne anlamına gelen- 'hissedilir cisimlerin ve maddelerin durumları yönünden' açıklanması ne demektir?! Nesnelere icad edilmesi istenen ve nesnelere uyumu aranan şeyler, salt akledilir ve soyut matematiksel kavramlardır. Fârâbî baştan beri bunu açıklıyor; fakat zamirlerin nereye raci olduğunu idrak edemeyen mütercimler ibareyi anlayamıyor.

Devamında gelen "*Bu durumlar ittifak edildiği şekil üzere konumlanmasına engel olan ve bu ittifakın hangi yönden olduğuna dairdir*" cümlesi ise gerçekten mütercimlerin anlayış düzeylerini ele veriyor. Allah aşkına bir düşünün; bir takım durumlar var; bu durumlar, 'ittifak edildiği şekil üzere konumlanmasına engel olan' durumlar ve ayrıca 'bu ittifakın hangi yönden olduğuna dairdir'ler. Yahu, ittifak edildiği şekil üzere olmasına engel olan bir şey, aynı zamanda bu -engel olduğu- ittifakın hangi yönden olduğuna dair bir şey nasıl olabilir?!

Bu çeviri, 'tesadüf/rastlantı' anlamına gelen 'ittifak'ın olduğu gibi bırakılması nedeniyle, tam anlamıyla manayı yok eden bir faciadır. İbareyi anlamayan mütercimlerin 'bu bağlamda', 'kabul etmek' ve hele 'anlaşmaya ihtiyaç vardır' demeleri de büyük facialardır. Cümlede 'bu bağlamda' diye bir şey yok; 'bunların (sayı, yüzey, hacim vs.) kendilerinde (tabii cisimlerde) icadı' var.

Zat-ı mütercimler, "istemek, dilemek" anlamına gelen "iltimâs"ın muzarisi -meçhul okuduğum- "yultemesu" fiilini, tamamen kafadan

atarak “ortaya çıkış” diye çevirmektedirler. Sanki faili insan imiş gibi çevrilen ‘kabul etmek’ ise maddi cisimlerin, soyut matematiksel kavramları ‘kabul etmesi’ anlamındadır. İzafeti görseler, anlayacaklar. Mütercimler, ‘tabii cisimlerin ‘bu bağlamda’ (!) ortaya çıkışını kabul etmek’, zannediyorlar. ‘Anlaşmaya ihtiyaç vardır’ diye bir şey de yok! “Yuhtâcu” fiili cümlelerin başında, geride söylenenlerin tümü dahi ihtiyaç duyulanlardır. Epey bir uğraşı sonunda anlıyoruz ki, “en tuvattî’e” yani hazırlamak, uygun hale getirmek fiilini, “anlaşma” diye çevirmektedirler. Oysa “en tuvattî’e”nin meful-i evveli yani hazırlanmasına ihtiyaç duyulan “el-ecsâme’t-tabî’iyye” ve meful leh ise “kabûl”e muzâf ileyh olan “mâ” mevşûlesiyle başlayan fiil cümleciginden açıkça anladığımız üzere, tabii nesnelere var edilmesi istenen şeyler yani saf matematiksel kavramlar.

Mamafih beni asıl düşündüren husus, A. Ateş ve A. Arslan’ın aynı cümleye ilişkin çevirilerinde ‘ittifak’ kelimesinin tesadüf/rastlantı anlamıyla tercüme edilmiş olmasıdır. Biraz önce izah ettiğim kanıt sayesinde, diğer Türkçe çevirilere baktıklarını hatta aşırı olduklarını anladığımız bir yerde, mütercimlerin, ‘ittifak’ kelimesinin tesadüf anlamına geldiğini hala idrak edememiş olması, gerçekten şaşkınlık verici bir husustur.

Mütercimlerin ‘kurucu’ çevirisi o raddede berbat ki, sözü uzatmamak için, nahiv ve felsefi kavramlara dair devirdikleri diğer çamların ayrıntısına girmiyorum. Fârâbi’nin ibaresinin nasıl katledildiği anlamak için, “ittifak edildiği şekil” ve “bu ittifakın hangi yönden olduğuna dair” ifadeleri üzerinde sadece bir düşünün, yeter!

4- Fârâbi şöyle diyor:

ويصل إلى غرضه من الخيرات متى اتفقت له قوة قريحة جبلية جيدة لاستنباط ما يحتاج إليه في الأفعال التي ينال بها الخير الذي هو مقصوده، من لذة أو كرامة أو غير ذلك، وانصاف إلى ذلك جودة الائتساء بمن تقدم في الملوك الذين كان مقصدهم مقصده.

M. Uyanık, A. Akyol çevirisi:

“O, doğuştan sahip olduğu güzel kabiliyet ve cibiliyet gücüyle birleştiğinde lezzet, şeref ve bunun dışındaki şeylerden hedeflediği iyiliğe ulaşmak için yapması gereken eylemlere dair ihtiyaç duyduklarını çıkarır.” (s. 168)

Son olarak dayanamayıp, bir de ilm-i medenîden misal veriyorum. Böylece sorunun sadece teknik bilimlerde değil, mütercimlerin elini attığı her yerde nasıl zuhur ettiğini göstermek istiyorum.

Fârâbî, -aman dikkat edin- tüm câhili medine türlerine şamil olmak üzere genel anlamda riyaset ve reislerden bahsediyor ve şöyle diyor:

“O (reis), -duyusal haz (lezzet) ya da saygınlık (kerâme) veya bunlardan başka- maksudu olan iyiliği kendileriyle elde edebileceği işler hakkında ihtiyaç duyulan şeylere dair akıl yürütebilmek (istinbat) için, kendisinde (tesadüfen) doğuştan elverişli bir kavrayış (karîha) kuvveti rast gelirse, iyilik olarak amaçladığına ulaşabilir”.

Görüldüğü gibi, “O, doğuştan sahip olduğu güzel kabiliyet ve cibiliyet gücüyle birleştiğinde” diye bir şey kesinlikle yok! Öncelikle mütercimlerin “birleşme” diye çevirdikleri “ittifak”, artık iyice malum oldu ki, rastlantı anlamına geliyor. “Cibiliyet” ise zaten ‘doğuştan gelen’ demektir; ayrıca ‘cibiliyet’ diye bir şey yok! Türkçede de bundan kinaye ile doğuştan gelen değişmez ya da değişmesi çok zor olan huy manasına kullanıyoruz. Fakat burada “cibiliyet”, “karîha”nın sıfatıdır; görmüyor musunuz?! Nitekim Âsım Efendi bakın ne diyor: “[*karîhat*] İnsânın mecbûl olduğu tabiâte itlâk olunur”. Buradaki ‘mejbûl’, işte bu ibaredeki cibiliyettir!

Mütercimler çok zaman yaptıkları gibi, lugate bakma alışkanlıkları olmadığından, kelimenin Türkçedeki kullanımını esas alıyorlar ve her zamanki gibi yanılıyorlar. Cümlede “istinbat” geçtiği için, yaradılış ve aynı zamanda düşünme ve konuşma kabiliyeti gibi manalara gelen ‘karîha’yı ‘kavrayış’ diye çevirdim. Zira burada Fârâbî’nin cesaret ya da cimrilik gibi başka huyları değil, neyi nasıl elde edebileceğine dair düşünebilmeyi kastettiği açık.

İbaredeki “ceyyid” kelimesinin ‘güzel’ diye çevrilmesi de bir hata. Burada ‘reis’in ulaşmayı arzuladığı şeyler, bedensel hazlar (lezzet), itibar görme (kerâme) ve sair, tamamen cahili toplumlara özgü işler. Bunların neresi ‘güzel’ ki, ‘ceyyid’i güzel diye çevirelim? Dolayısıyla ‘kurucu’ çeviri, erdemli toplum yöneticisinden bahsedermiş gibi bir muhtevaya bürünmektedir. Oysa Fârâbî, bizatihi ‘iyi’ olandan değil, tüm cahililer

gibi, metafizik hakikat bağlamında öyle olmadığı halde, cahilî kişinin kendince ‘iyi’ olduğunu düşündüğü şeyden bahsediyor. Dolayısıyla burada, kendisinin ‘iyi’ gördüğü amacı açısından ‘elverişli’, ‘uygun’ şeklinde çevrilmesi gereklidir. Zaten –tüm kitap gibi- baştan sona yeniden çevrilmesi gereken ilm-i medenî bahsini bırakıp başka bir kavram faciasına geçelim.

B. ‘Müfret’ ve ‘Kelime’

1- Fârâbî şöyle diyor:

إن الألفاظ الدالة في لسان كل أمة ضربان: مفردة ومركبة. فأما المفردة كالبياض والسواد والإنسان والحيوان. المركبة: كقولنا الإنسان حيوان، وعمرو أبيض. فالمفرد: منها ما هي ألقاب أعيان، مثل زيد، وعمرو، ومنها ما يدل على أجناس الأشياء وأنواعها، مثل الإنسان، والفرس، والحيوان، والبياض، والسواد. والمفردة الدالة على الأجناس: منها أسماء، ومنها كلم، ومنها أدوات. يلحق الأسماء والكلم، التذكير والتأنيث والتوحيد والثنية والجمع، ويلحق الكلم خاصة الأزمان، وهي الماضي والحاضر والمستقبل.

M. Uyanık, A. Akyol çevirisi:

“Her topluluğun dilinde bir şeye delalet eden kelimeler, müfret/tekil ve mürekkep/bileşik olmak üzere iki kısımdır. Tekil olana gelince; beyazlık, siyahlık, insan ve hayvan gibi kelimelerdir. Bileşik olan ise; ‘insan hayvandır’; ‘Amr, beyazdır’ dememiz gibidir. Tekil; Zeyd ve Amr gibi özel isimler bundandır. Yine insan, at, hayvan, beyazlık ve siyahlık gibi eşyanın cinslerine ve türlerine delalet edenler de bundandır. Tekil; cinslere ve türlere delalet eder. İsimler, kelimeler ve edatlar bunlardandır. İsimler ve kelimeler/füller; erkeklik ve dişilik; teklik, ikilik ve çoğulluk tekil olana dahildir. Kelimeler özellikle zamanları içine alır. Bunlar geçmiş, ân/şimdi ve gelecektir.” (s. 84)

Eserin, lisan ilimlerinden bahsedilen baş taraflarındayız. Şimdi, Fârâbî’nin asıl ibaresini görelim:

“Her bir milletin lisanında, (bir manaya) delalet edici lafızlar iki bölümdür: Müfred ve mürekkep. ‘Müfred’e gelince, ‘beyazlık’, ‘siyahlık’, ‘insan’ ve ‘canlı’ (hayvan) gibi (lafızlar)dır. Mürekkep (ise) ‘insan canlıdır

(*hayevan*) ve '*Amr beyazdır*' sözüümüz gibidir. İmdi, '*müfred*'in bir kısmı –*Zeyd ve Amr gibi- dış dünyada bizzat var olan şeylere (a'yân) takılmış isimlerdir (elkâb). (Müfredin) bir kısmı ise –insan, at, canlı, beyazlık, siyahlık gibi- şeylerin (eşyâ) cinslerine ve türlerine delalet eden (lafızlar) dır. Cinslere ve türlere delalet eden 'müfred'in bir kısmı 'isimler', bir kısmı fiiller (kelim) ve bir kısmı da edatlardır. İsimlere ve fiillere (kelim), 'erkeklik' (tezkir) ve 'dişilik' (te'nis), tekillik (tevhid) ve ikillik (tesniye) ve çoğulluk (cem') ilişir. Fiillere özel (hassa) olarak (sadece) –geçmiş, şimdi ve gelecek olan- zamanlar ilişir”.*

Mütercimlerin, Ali bû Malham'dan olduğu gibi aldıkları Arapça metinlerinde “lisân” kelimesi yanlış biçimde “bân” olarak yazılmıştır; ben düzelterek aktardım. Şimdi daha işin başında bulunan ve temellere dair olan bu pasajın çevirisine dikkatle bakalım:

I. “*Her topluluğun dilinde bir şeye delalet eden kelimeler, müfret/tekil ve mürekkep/bileşik olmak üzere iki kısımdır*”. Mütercimler burada ‘kelime’yi, doğrudan doğruya ‘lafız’ karşılığı olarak çevirmekteler; zira metinde sadece “elfâz” geçmektedir. Dikkat edin lütfen; burada ‘kelimeler’ (orijinal metinde ‘elfâz’), müfret/tekil ve mürekkep/bileşik olmak üzere ikiye ayrılmış oldu. Devam ediyoruz.

II. “*Tekil olana gelince; beyazlık, siyahlık, insan ve hayvan gibi kelimelerdir*”. Mütercimler yine ‘kelime’yi ‘lafız’ karşılığı olarak çevirmekteler; fakat ibarede “elfâz” yok; cümleyi toplamak için kendileri “kelimeler” ilavesinde bulunuyorlar. Zat-ı mütercimlere göre ‘kelimeler’ a. Tekil b. Bileşik olarak ikiye ayrıldığı için, ‘tekil’ olan her şey elbette ‘kelime’dir. Şimdi lütfen dikkat ediniz.

III. “*Tekil; cinslere ve türlere delalet eder. İsimler, kelimeler ve edatlar bunlardandır*”. Haydi bakalım! Kelimeler ‘tekil’ ve ‘bileşik’ olarak ikiye ayrılmış ise, ‘kelime’nin alt türü olan ‘tekil’in, a. İsimler b. Kelimeler c. Edatlar olarak üç alt türe ayrılması ne anlama gelmektedir? Buradaki metinde “el-kelimu” yani ‘kelimeler’ geçmektedir. Fakat ‘tekil’ olan her şey –yani isimler, kelimeler, edatlar- neticede bir ‘kelime’ ise, tekilin altında olan bu ‘kelimeler’ neyin nesidir? Fakat bekleyin, asıl saçmalık şimdi geliyor.

IV. “İsimler ve kelimeler/fiiller; erkeklik ve dişilik; tekillik, ikillik ve çoğulluk tekil olana dahildir. Kelimeler özellikle zamanları içine alır. Bunlar geçmiş, ân/şimdi ve gelecektir”. Mütercimler, içinde yaşadıkları gaflet âleminde nihayet biraz ayılıyorlar ve buraya kadar doğrudan doğruya ‘lafız’ karşılığı kullandıkları ‘kelime’yi, burada ‘kelimeler/fiiller’ diye çeviriyorlar. Tebrikler! Fakat buraya kadar sürdürdükleri ibarenin uğradığı katliamı unutuyorlar; “aman! burada ‘kelime’ fiil anlamına geliyor; biz yukarıda ‘lafız’ karşılığı çevirdik; hatta demek ki, ‘tekillerin’ (!) alt sınıfı olan ‘kelimeler’ dahi aslında fiiller manasındaymış!” diye düşünüyorlar mı? Elbette hayır.

V. *Şimdi çeviri cümlelerine bir daha bakalım*: “İsimler ve kelimeler/fiiller; erkeklik ve dişilik; tekillik ve çoğulluk tekil olana dahildir. Kelimeler özellikle zamanları içine alır. Bunlar geçmiş, ân/şimdi ve gelecektir”.

Bakınız son cümlede yine sadece ‘kelimeler’ geçiyor; mütercimler, bir sonraki cümlede, bir önceki cümlede söylediklerini unuttular! Birkaç cümle önce isim ve edatları da ‘kelimeler’ olarak çevirdiklerini zaten hiç hatırlamıyorlar!

Şimdi ilk cümleye bakalım: “İsimler ve kelimeler/fiiller; erkeklik ve dişilik; tekillik, ikillik ve çoğulluk tekil olana dahildir”. Açıkçası çıldırmamak işten değil! Mütercimlerin dediğine göre –dikkat ediniz; her biri noktalı virgülle ayrılmış olmak üzere- ‘isimler ve kelimeler/fiiller’; ‘erkeklik ve dişilik’; ‘tekillik, ikillik ve çoğulluk’, ‘tekil’ olana dâhildir!

Son kısma bakarsanız, korkunç mantıksızlıklardan en önemlisini rahatça göreceksiniz: ‘Tekillik, ikillik ve çoğulluk’...‘tekil’ olana dahildir’! O halde soruyorum: Tekilliğin –üstelik ikillik ve çoğulluk ile beraber- yine ‘tekil’e dahil olması ne demektir?! Biri tekillik, diğeri tekil. Tekillik ile tekil arasındaki ilişkinin koptuğu, ikillik ve çoğulluğun da tekile dahil olduğu şey ne ola?! Ayrıca bizim bildiğimiz ‘beyaz’, bir üst tümeli/türü olan ‘beyazlık’a dahildir! O halde tür olan ‘tekillik’ nasıl bireyi olan ‘tekil’e dahil olur?

Arapça ibarede “tekillik” diye çevirdikleri ifade “tevhid” yani bildiğiniz –ben, sen, o babında- ‘vahde’. Ayrıca cümlede “tekil olana” diye bir şey yok; mütercimler kendilerinden ilave ediyorlar. Burada son derece yanlış olarak ‘dâhildir’ (yani içindedir/içine girer) diye çevirdikleri

“yelhaku” fiilini, bir cümle sonra ‘kelimeler’ hakkında -tam tersi manada- “içine alır” diye çevirmelerinin abesliğini de fark etmiyorlar! Böylece ‘isimler ve kelimeler/fiiller’i, metinde bulunmayan ‘tekil olana’ dahil kılan yani içine sokan aynı “yelhaku” fiili, diğer cümlede kelimelerin/fiillerin ‘zamanları’ içine almasını sağlamış olmaktadır. Maşallah mütercimlere!

Şimdi şu korkunç saçmalığı başka bir açıdan lütfen tekrar düşünün: “İsimler ve kelimeler/fiiller; erkeklik ve dişilik; tekillik, ikillik ve çoğulluk tekil olana dahildir”. Soruyorum: ‘isimler ve kelimeler/fiiller’, ‘erkeklik ve dişillik’, ‘tekillik, ikillik ve çoğulluk’ –mütercimlerin deyişiyle- ‘tekil’e dahildir! Öyle mi? Bizim bildiğimiz, ancak ‘isimler’in ve ‘fiiller’in, müzekkeri, müennesi ve dahi ‘vahde’si (tekil), tesniyesi, cem’i olur; Tekilin değil! Çünkü ‘tekil’ –müennes ya da müzekker olsun fark etmez- zaten tekildir! Üstelik ‘tekil’in tesniyesi ve cem’i nasıl olur?! Burada sadece mütercimleri değil, metni baştan sona okuyup müzakereler yaptıkları Arapça uzmanı editörlerini de kınıyorum!

Ayrıca ‘müfred’ kavramının mantıktaki manası ile ilm-i sarftaki anlamını karıştırıyorlar. Mantık ilminde ‘müfred’, bir manaya delalet etmekle birlikte anlam bütünlüğüne sahip, kendi içinde delalet parçalarına ayrılmayan ‘lafız’dır. Bu mesele mantık ilminin başında öğretilen bir husustur ve Fârâbî de bunları açık seçik anlatmaktadır.

Fakat ‘müfred’i tüm kitap boyunca son derece yanlış olarak ‘tekil’ diye çevirmekte inat eden mütercimler, hem isim hem de fiillerde mevcut gerçek ‘tekil’ (Fârâbî’nin metnindeki ifade ile “tevhid”) yani ‘ben’, ‘sen’, ‘o’ sıgası ile karşılaşınca, farkında olmadan iyice saçmalyorlar. Böylece tekillik, ikillik ve çoğullukla beraber ‘tekil’e dahil oluyor. Kırk bir kere maşallah!

Çeviri hem gramer hem de kavramsal açıdan korkunç. “Yelhaku” (ilişir/eklenir) fiilinin mefulü, mukaddem olan “el-esmâ’e ve’l-kelim”-dir; fail ise muahhar “tezkîr ve te’nîs; tevhîd (tekil), tesniye ve cem”-dir! Arapça fiil çekimlerini bilenler, nelerin neye iliştiğini hatırlayacaktır. Fakat bunlar bir yana, ‘yelhaku’ fiili müfred müzekker gaib; oysa “el-esmâ’e ve’l-kelim” çoğul ve ‘küllü cem’in müennesün’! Dolayısıyla –‘yulhaku’ dahi okunabilecek- fiilin müzekker olması, faili mefulü

ayırmanın için zaten yeterli. Esasen bir sayfa sonra Fârâbî'nin "... inde levâhıkı'l-elfâz min tesniyetin ve cem'in ve tezkîrin ve te'nîsin ve ştikâkın ve gayri zâlik" (lafızların eklentilerinden (levâhık) ikillik ve çoğulluk, erkeklik ve dişilik, iştikak ve bunlardan başkaları) (s. 87) ifadesini yirmi yıl içinde herhalde görmek ve dahi tezkir, te'nîs vs.'nin 'levâhık' (ilişenler) olduğunu ve ilişkileri 'elfâz'ın (lafızların) da isimler ve fiiller olduğunu anlamak gerekirdi!

Tabii aynı durum, "Kelimeler özellikle zamanları içine alır" cümlesi için de geçerli, fiiller özellikle zamanları içine falan almıyor; 'yelhaku' ilişir/eklenir demektir. Bir önceki cümlede 'dahildir' yani 'içine girer' diye çevrilen aynı fiili, bir cümle sonra 'içine alır diye çevirmenin manası nedir? Dolayısıyla zamanlar, gayet doğal olarak, fiillere ilişiyor, ekleniyor!

Elbette 'özellikle' çevirisi, mütercimlerin ilm-i mantıktan nasibini bir kez daha gösteriyor. Zira buradaki 'hâssaten', hâldir yani Fârâbî, "zamanlar, hâssa olarak fiillere ilişir/eklenir" diyor. Tabii mütercimler, 'hâssa'nın sadece bir türe özgü araz olduğunu, dolayısıyla zamanların eklenmesinin fiillere özgü olduğunu tam olarak anlayamıyorlar ve anlatamıyorlar.

Tüm kitap boyunca mahvolmuş bulunan 'kelime'ye de tekrar dik-katinizi çekiyorum. Çok kere 'lafız' karşılığında çevrilen 'kelime' sadece fiile has bazı sıfatların söz konusu olduğu bazı yerlerde, o da 'kelime/fiil' gibi ucube bir halde çevrilmiş. Oysa tekraren belirtelim, bir istisnası hariç, her yerde 'fiil' olarak çevrilmeliydi. Koskoca *İhsâu'l-ulûm*'ün lisaniyat ve ilm-i mantık bölümleri, öbür faciaları bırakınız, sadece bu karışıklık yüzünden berbat olmuş bulunmaktadır. Bir öğrenci bu karmakarışık ve saçmasapan çelişkiler yumağı içinde neyi nasıl anlansın?!

Şimdi 'kelime' hakkındaki istisnai yere de bakıp bahsi itmam edelim:

2. Fârâbî şöyle diyor:

وكذلك في لسان كل أمة أحوال تخصصه. وما وقع في علم النحو من أشياء مشتركة لألفاظ الأمم كلهم، وإنما أخذها أهل النحو من حيث هو موجود في ذلك اللسان الذي عمل النحو له: كقول النحويين من العرب: إن الكلم العربية اسم وفعل وحرف وكقول

نحويي اليونانيين: أجزاء القول في اليونانية اسم، وكلمة، وأداة. وهذه ليست إنما توجد في العربية فقط، بل في جميع الألسنة، وقد أخذها نحويوا العرب على أنها في العربية، ونحويوا اليونانية على أنها في اليونانية.

M. Uyanık, A. Akyol çevirisi:

“Aynı şekilde her milletin dilinin kendine has özellikleri vardır. Nahiv ilmine gelince, bütün milletlerin lafızlarında ortak olan şeyler vardır; nahiv âlimleri bu dilde bulunan hususları –ki bunlar nahiv ilminde kullanılan şeylerdir- ele alır. Yani Arap nahivcilerinin Arapça kelimelerin isim, fiil ve harf olduğunu söylemeleri gibidir. Aynı şekilde Yunan nahivcilerinin de sözün/kavl unsurlarının Yunancada isim, kelime ve edat olduğunu söylemeleri gibidir. Bu hususlar sadece Arapçaya yahut sadece Yunancaya özgü değildir, bilakis bütün dillerde böyledir. Arap nahivcilerinin bunları alması Arapça’da işlevsel olduğundan, Yunan nahivcilerinin bunları alması da Yunancada işlevsel olduğundadır.” (s. 106)

Fârâbî'nin nahiv ile mantık arasında mukayese yaptığı, oldukça önemli bahsin içindeyiz. Fârâbî burada özellikle 'kelime' kavramını anlamak açısından da son derece önemli bir mütalaa geliştirmekte ve aslında şöyle demektedir:

“Her milletin lisanındaki kendine has haller de böyledir. (Dolayısıyla) nahiv ilminde, tüm milletlerin lafızları hakkında ortak şeylere dair ortaya çıkan, nahiv ehli ancak –nahvin işlediği bu lisanda mevcut olması bakımından- alır. Tıpkı Arap nahivcilerinin ‘Arapça kelimeler isim, fiil ve harftir’ ve Yunan nahivcilerin ‘Yunancada sözün (kavl) kısımları isim, fiil (kelime) ve edattir’ demeleri gibi. Nitekim bu [taksim (kısmet)] sadece Arapçada ya da sadece Yunancada bulunmaz; muhakkak ki, tüm lisanelerdir. Buna karşın Arap nahivcileri Arapçada olmaları ve Yunan nahivcileri ise Yunancada olmaları bakımından bu (taksimi) alırlar.”

Köşeli parantez içinde naklettiğim 'taksim' (kısmet) kelimesini, anlamı daha net vermek için Osman Emin'in tahkikinden ben ilave ettim. Cümlede müennes olan 'hâzihî' ve 'leyset' zaten burada müennes bir kelime olduğunu işaret ediyor. Fakat Ali bû Malham'dan başkasına hiç bakmayan mütercimler, durumun farkında değil.

İki çeviriyi dikkatle okursanız, son derece önemli nuansların yok edildiğini rahatça görebilirsiniz. “*Nahiv ilmîne gelince, bütün milletlerin lafızlarında ortak olan şeyler vardır; nahiv âlimleri bu dilde bulunan hususları –ki bunlar nahiv ilminde kullanılan şeylerdir- ele alır*” çevirisi son derece yanlış. Cümlede “gelince” diye bir şey yok! Mütercimler, ism-i mevsul “mâ”yı, “emmâ” görüyorlar; “emmâ”nın cevabiye “fâ”sı gelen cevabının olması gerektiğini umursamıyorlar. Meful fih olan “zâlike’l-lisân”a sâla “amile’n-nahvu lehû” cümlecliğini anlamıyorlar! “Bunlar nahiv ilminde kullanılan şeylerdir” çevirisi, mütercimlerin çarpıtıcı yorum gücünü yansıtıyor. Böyle bir şey yok; ‘nahvin, kendisini işlediği/amel ettiği’ yani kendisini incelediği ‘bu/belirli bir lisan’ söz konusu.

Mütercimler, konuya hâkim olmadıklarından, tüm milletlerin lafızları hakkında mevcut bir takım ortak hallerin, mantık gibi aynı zamanda nahiv ilminin ilgilendiği şeyler olduğunu anlamıyorlar. Nahiv âlimlerinin, zaten ‘nahiv ilminde kullanılan şeyler’ olan ‘bu dilde bulunan hususları’ ele aldığını söylüyorlar! Oysa Fârâbî, kendi devrinde “nahiv bizim mantığımız, ilm-i mantık dediğiniz ise Yunan nahvi!” diyen muarızlara karşı, tüm dillerdeki lafızlar hakkında ortak olan şeyleri de ele alan mantık ile nahvin arasındaki metodik farkı vurgulamak için adeta çırpınıyor!

Mütercimler, zaten baştan beri yanlış çevirdikleri ‘kelime’yi ve daha neleri anlamamızı sağlayacak örneği de berhava ediyorlar. Arap nahivciler, Arapçada ‘kelimeler’in isim, fiil ve harf olduğunu söylüyorlar. Buradaki “kelime”, nahiv klasiklerinin en önemlilerinden *el-Kâfiye*’nin ilk cümlesindeki ‘kelime’: “*el-kelimetu lafzun vudîa li-ma’nen müfredin*” yani “kelime, tek bir (müfred) anlam için vaz edilmiş lafızdır”. Buradaki ‘lafız’ ise ağızdan çıkan sesler anlamındadır. Fârâbî, bu terimlerin Arap nahvine ve nahivcilerine has olduğunu söylüyor.

Buna mukabil Yunan nahivcileri ise ‘kavl’in yani sözün, ‘logos’un kısımlarının ‘isim’, ‘kelime’ ve ‘edat’ olduğunu söylemekte. Burada ‘kelime’ fiile ve ‘edat’ ise ‘harf’e denk gelmektedir. Görüldüğü gibi, arada terminoloji farkı var. Fakat Fârâbî, farklı terimlerin ardında, her ne kadar mütercimler anlamamış ise de, insan düşüncesini yansıtan temellerin

bulduğunu zaten anlatmıştı. Dolayısıyla bu üçlü taksim, farklı terimlerle olsa da tüm dillerde mevcuttur.

Şimdi bir düşünün, Fârâbî, özellikle lisan ilimlerine dair konuşurken hangi terminolojiyi kullanmaktadır? 'Kelime' mi yoksa 'fiil' mi, 'edat' mı yoksa 'harf' mi? Mütercimler, Fârâbî'nin, -özellikle lisan ilimleri başta olmak üzere- tüm kitap boyunca, son derece bilinçli bir biçimde Aristoteles mantığının terimleri ile konuştuğunun ve dolayısıyla Arap diline -içten içe- 'mantık' ile müdahale ettiğinin kesinlikle farkında değiller!

Ayrıca "Arapçada işlevsel olduğundan" ya da "Yunancada işlevsel olduğundan" falan diye bir şey yok! Mütercimler, birkaç cümle önce son derece yanlış çevirdikleri "amile"ye fazla takılmışlar galiba. Zira ibarede "işlevsel olduğundan" karşılığı olan bir kelime mevcut değil!

Netice olarak şu soruyu sormak gerek: Acaba mütercimler, 'kelime' hakkındaki bu derin çelişkilere niye duçar olmaktadır? Bunun sebebi çok basit. Zira Ahmet Ateş'i aynen izlemektedirler. Ahmet Ateş de, tıpkı mütercimler gibi, 'kelime'yi lafız karşılığında kullanmakta ve ancak 'fiil'e has özellikler söz konusu olduğunda parantez içinde (fiil) açıklamasını vermektedir. Aralarındaki yegane fark, yurtlandırıcı mütercimlerin "/" işareti kullanmasıdır. Fakat Ahmet Ateş, hiç olmazsa 'müfred' karşılığı olarak 'tek' kelimesini kullanmış ve böylece mütercimlerin müfredi 'tekil' yapmalarından kaynaklanan saçmalıklara düşmemiştir!

Son bir bilgi: Farabi, mantık metinlerinde fiile karşılık 'kelime' terimi niçin kullanmaktadır? Bu sorunun cevabı, şudur: Aristoteles'in mantık çevirileri yapılırken fiil anlamında kullandığı Yunanca -hem söz hem de fiil anlamına gelen- 'Rhéma' (Rîma) terimi, ilk mütercimler tarafından Arapçaya 'kelime' olarak çevrilmiştir. Bundan sonra da mantık metinlerinde -özellikle Farabi tarafından- bu anlamda kullanılmıştır.¹¹

11 *Rhéma* ve 'kelime' hakkında müzakere ve istifade ettiğim, Kategoriler'i Yunanca aslından çevirip şerh eden (Aristoteles, *Kategoriler I, II, III*, Araştırma yay. Ank. 2018-2021) nadide mantık uzmanı dostum Doç. Dr. Murat Kelikli'ye teşekkürümü kaydetmek isterim.

C. ‘Ta’lîm’

1. Fârâbî şöyle diyor:

والثالث في علوم التعاليم. وهي العدد والهندسة، وعلم المناظر، وعلم النجوم التعليمي، وعلم الموسيقى، وعلم الثقال، وعلوم الحيل.

M. Uyanık, A. Akyol çevirisi:

“Üçüncüsü talimi/öğretime dayalı ilimler hakkındadır. Bunlar; sayı, hendese, menazır/optik/perspektif ilmi, uygulamalı yıldızlar/nücum ilmi, musiki ilmi, ağırlıklar/eskâl ilmi, mekanik/hiyel ilmidir”. (s. 78)

Az önce ‘müfred’ ve ‘kelime’ konusundaki tahammül-fersâ facialara baktıktan sonra şimdi sıra geldi ‘ta’lîm’e. Kitabın hemen başında, Fârâbî’nin matematik ilmini ‘ihşâ’ eylediği pasajdayız. Fârâbî, aslında şöyle demektedir:

“Üçüncüsü matematik ilimler (ulûmu’t-te’âlîm) hakkındadır ki, bunlar; aritmetik (aded), geometri (hendese), optik (ilmu’l-menâzır), matematiksel astronomi (ilmu’n-nucûmi’t-ta’lîmî), musiki ilmi, ağırlıklar ilmi ve mekanik (hiyel) ilmidir”.

Mütercimlerin dediklerini tek tek ele alalım:

I. “Üçüncüsü talimi/öğretime dayalı ilimler hakkındadır”. Çok güzel; fakat ben soruyorum: Öğretime dayalı olmayan bir ilim var mı? Lütfen öğretime dayalı olmayan bir ilim söyler misiniz? Tabiat ilimleri mi? Fıkıh ve kelam mı? Bütün ilimler, öğretime dayalıdır! Siz *Metafizik*’in ilk kitabını ve II. *Analitikler*’in ilk cümlelerini hiç okumadınız mı?

II. “Bunlar; sayı, hendese, menazır/optik/perspektif ilmi, uygulamalı yıldızlar/nücum ilmi, musiki ilmi, ağırlıklar/eskâl ilmi, mekanik/hiyel ilmidir”. İbarede geçen ‘aded’ in önünde bir hazif var; Fârâbî cümleye ‘ulûmu’t-te’âlîm’ diye başlamış; dolayısıyla maksud ‘ilmu’l-aded’ yani sayı ilmi, bunun adı da aritmetik. Aynı durum ‘hendese için de geçerli; Fârâbî, okuyucununun fehmine güveniyor. Fakat bu cümlede özellikle “uygulamalı yıldızlar/nücum ilmi” ifadesine dikkatinizi çekiyorum. Zira mütercimlerin “uygulamalı” diye çevirdiği kelime orijinal metinde “et-ta’lîmî” yani birebir kelime karşılığı ile “öğretime dayalı” demek. Mütercimler niçin buradaki ‘ta’lîmî” kelimesini bir önceki cümlede yaptıklarından

farklı olarak “uygulamalı” diye çevirmekteler?! Eğer onların bu çevirileri doğruysa, baştaki “talimi/öğretime dayalı” ifadesini doğrudan “uygulamalı” diye çevirmemize mani ne ola?!

2. Şimdi, meseleyi daha iyi anlamak için ileriye, ilm-i nücum bahsine gidiyoruz. Fârâbî, ‘ilm-i nücum’ adıyla bilinen iki ilim olduğunu, bunlardan ilkinin ilm-i ahkâm-ı nücum’ yani astroloji olduğunu söylüyor ve ardından mütercimlerin naklettiğine göre şöyle devam ediyor:

“İkincisi talimi/öğretime dayalı yıldızlar ilmi olup, eğitim ve öğretimin konusu sayılabilecek olan budur. Bunlara gelince rüya yorumculuğu, falcılık, kahinlik ve benzeri gibi gelecekte olacaklar hakkındaki uyarıları değerlendirme yetisi ve mesleği kazandırır”. (s. 134)

Şimdi de Fârâbî'nin orijinal ibaresine bakalım:

والثاني علم النجوم التعليمي؛ وهو الذي يعد في العلوم وفي التعاليم. وأما ذلك فإنه إنما يعد في القوى والمهن التي يقدر بها الإنسان على الإنذار بما سيكون مثل عبارة الرؤيا والزجر والعرافة وأشباه هذه القوى.

Şu halde Fârâbî, mütercimlerin aktardığından çok farklı olarak şöyle demektedir:

“İkincisi matematiksel (ta’lîmî) ilm-i nücumdur (astronomi); ki, ‘ilimler’ ve ‘matematik (ilimler)’ içinde sayılabilecek olan da budur. Öbürüne (ilkine) gelince, o, sadece insanın, kendileriyle yakın gelecekte olacılara dair uyarıya (inzâr) kadir olduğu –rüya tabiri, fal, kehanet ve bunların benzeri güçler (kuvâ) gibi- bir takım kuvve ve hünerlerden sayılabilir ancak.”

Görüldüğü gibi, söz konusu olan ‘öğretime dayalı’ falan değil; mütercimler –yirmi yıla rağmen- hala ‘ta’lîm’, ‘ta’lîmî’ ve ‘te’âlîm’in ne olduğunu anlamış değiller! Yukarıda gördüğümüz gibi, eserin başında ‘uygulamalı (!) yıldızlar ilmi’ diye çevirdikleri ifadeyi, ‘öğretime dayalı yıldızlar ilmi’ diye çevirmekteler! Oysa Fârâbî, ancak matematiksel olan nücum ilminin yani astronominin, ‘ilimler’ ve dahi ‘matematik ilimler’ içinde sayılabileceğini söylemektedir.

Buraya dikkat; metinde “fi’l-ulûm ve fi’t-te’âlîm” geçiyor. Mütercimler zaten ilk kısmı (fi’l-ulûm) hiç çevirmiyorlar; ikinci kısmı da (fi’t-te’âlîm) anlamadıkları için, bir de metinde olmayan ‘eğitim’ ve ‘konusu’

kelimelerini katarak ‘eğitimin ve öğretimin konusu olabilecek’ diye çeviriyorlar. Böylece çeviri şu hali alıyor: “*İkincisi talimi/öğretime dayalı yıldızlar ilmi olup, eğitim ve öğretimin konusu sayılabilecek olan budur*”. İnsaf etmek lazım, Fârâbî, zaten ‘öğretime dayalı’ olan yıldızlar ilminin ‘eğitim (!) ve öğretimin konusu sayılabilecek olmasını niye vurgulamış olsun ki?

Sonuçta çeviri, tam bir tahrif; zira Fârâbî, çoğul kullandığı ‘te’âlîm’ kelimesini ‘ulûmu’t-te’âlîm’ yani ‘matematik ilimler’ anlamında zikrediyor; sadece bir hazif var. Yani Fârâbî genel olarak bilimler ve özel olarak matematik bilimler içinde olanın matematiksel astronomi olduğunu söylüyor. Peki, bunun anlamı ne? İşte şu: DİA’nın “İlm-i Felek” maddesinin başında, Fârâbî’nin buradaki ibaresine atıf yapılıyor ve Müslüman dünyada ‘astroloji’ ile ‘astronomi’nin bilimsellik açısından çok erken dönemden beri ayrılmış olduğu –övülerek- vurgulanıyor:

“Astronomi aritmetik, geometri ve mûsikiyle birlikte aklî ilimler tasnifindeki matematik bilimlerini (ilm-i ta’lîmî, ilm-i riyâzî, riyâziyyât) oluşturur. Latinler’in ‘quadrivium’una tekabül eden bu dört bilime Fârâbî’nin tasnifinde mekanik ve optik de eklenmiştir (İhşâ’ü’l-‘ulûm, s. 102-103). Bu tasnif, astronomiyle astrolojinin (ilm-i ahkâm-ı nücûm) çok erken bir dönemde birbirinden ayırt edildiğini ortaya koyması bakımından önemlidir (Fehd, 2000, s. 22/126).

Peki, mütercimler ne yapıyor? Tabii ki tam tersini. İkinci cümlelerin başındaki “zâke” ism-i işaretinin ‘baîd’ manasını kavrayamadıkları için, Fârâbî’nin hassasiyetle ilimler içinden çıkardığı ve bir bilim sayılamaya çağını özellikle vurguladığı astrolojinin mahiyetini, tutup ‘Bunlara gelince’ diye söze başlayarak, bizzat ‘astronomi’nin açıklaması halinde çeviriyorlar! Bu ibareyi mübtediler okuyacak ve Fârâbî’yi anlayacak, öyle mi?

Öğrenmek, anlamak hiç de zor değil: Evet “ta’lîm” kelimesi Arapça’da öğretmek anlamına gelmektedir. Fakat bu kelime, Yunancadaki ‘mathema’ teriminin bire bir karşılığıdır.¹² Yani matematik, Yunancada talim, ders, öğretim anlamına gelmektedir ve ancak zaman içinde özel

12 “μάθημα, bilgi, bilim; (plur.) matematiksel bilimler (aritmetik, geometri, astronomi); μάθησις, öğrenme; öğrenme isteği; bilgi; malumat; bilim; ilim.” Bkz. Çelgin, Güler, *Eski Yunanca Türkçe Sözlük*, Kabalcı Yay., İst. 2010, s. 407.

terim anlamını kazanmıştır. Arapçaya nakledilirken de mütercimler, Yunanca ifadenin kelime karşılığı olan Arapçasını yani 'ta'lîm'i kullanmışlardır. Bu nedenle bilim adı olarak geçtiği her yerde 'matematik' olarak çevrilmelidir!

Vesaire Vesaire

Şimdi, yirmi yıl boyunca okunmuş ve okutulmuş, 'kurucu" metin olarak kabul edilen *İhsâu'l-ulûm* çevirisinde müşahede ettiğim dehşet verici çeviri yanlışlarından küçük bir buketi daha takdim edeceğim.

1. Fârâbî şöyle diyor:

وههنا أحوال تخص لسانا دون لسان، مثل: أن الفاعل مرفوع والمفعول به منصوب والمضاف لا يدخل فيه ألف ولا م التعريف.

M. Uyanık, A. Akyol çevirisi:

"Burada bir dile mahsus olup başka bir dilde bulunmayan durumlar vardır. Mesela, özne/fâil merfudur, mefulun bih/nesne mansubdur; bunlar muzaf olup başına elif ve lamı tarif gelmez". (s. 106)

Fârâbî'nin mantık ile nahiv arasında mukayese yaptığı bölümdeyiz. Burada hem Arapçaya hem de çağdaş Türkçe gramerine dair bariz hata kendisini açık biçimde göstermektedir. Nahiv ilminin başlarında bulunan bir lisans öğrencisinin bile yapmayacağı böyle bir yanlıştan tenzih ettiğimiz Fârâbî, aslında şöyle demektedir:

"Burada, başka dillere değil de bir dile özgü bir takım haller vardır: Mesela 'fâil' merfudur, 'meful bih' mansubdur ve 'Muzaf'a tarif elif-lâmı dahil olmaz".

Ehli olanlar hemen hatırlayacaktır: Fârâbî'nin Arap diline has bazı özellikleri zikrettiği cümle, aslında Hz. Ali'nin, nahiv ilminin kurucusu kabul edilen Ebu'l-Esved ed-Düelî'ye söylediği nakledilen ve neredeyse darb-ı mesel olmuş meşhur ifadenin tekrarıdır.

Mütercimlerin söylediğine göre fâil merfudur, meful bih mansubdur ve bunlar muzaf olup başına elif ve lamı tarif gelmez! Oysa mütercimler, "ve'l-muzâfu" ifadesinde kastedilenin isim tamlasındaki "muzâfu"

olduğunu idrak etmemektedirler! Zira aradaki atıf vavının, “muzâf” kelimesini “meful bih” ve “fâil”e bağladığını anlamamaktadırlar! Böylece Arapçanın en temel bir kuralını iptal ederek, “fâil” ile “meful bih”in aynı zamanda muzaf olduğu ve başlarına harf-i tarif gelmediği (!) gibi yeni bir kural icat etmektedirler. Kendilerini ve metni baştan sona müzakere ettikleri editörlerini tekrar kutluyorum.

Ayrıca ‘fâil’ kelimesinin ‘özne’ olarak karşılanması, mütercimlerin Türkçe gramere vukuflarının Arap nahvine vukuflarından fazla olmadığını da gösteriyor. Zira ‘özne’, isim cümlelerinde dahi –Arapçadaki ‘mübteda’ mukabili olarak- kullanılan bir terimdir! ‘Nesne’ teriminin ‘meful bih’ karşılığı kullanılması da yanlıştır. Her ne kadar çağdaş Türkçe gramer uzmanları ihtilaf etmiş iseler de, “ilim, kendin bilmektir” misalinde olduğu gibi, isim cümlelerinde de ‘nesne’ söz konusudur!

2. Fârâbî şöyle diyor:

وكذلك إذا أراد غيرنا أن يصحح عندنا رأيا ما كان معنا ما نمتحن به أقاويله
وحججه التي رام أن يصحح بها ذلك الرأي. فإن كانت في الحقيقة مصححة تبين من
أي وجه يصحح.

M. Uyanık, A. Akyol çevirisi:

“Aynı şekilde bizde mevcut olan fikirle başkasındaki hataları düzeltmeyi istediğimiz zaman, bu fikirleri tashih etmek için ortaya konulan, onu sınyacak deliller ve sözler bizde zaten mevcuttur”. (s. 98)

Sadece ehil olan İslam felsefecileri değil, Arapça bilen herkes, mütercimlerin yaptığı basit ama dehşetli hatayı hemen fark etmiş olmalıdır. Zira Fârâbî aslında şöyle demektedir:

“Bunun gibi, bizim dışımızda biri, bize ait bir görüşü (re’y) düzeltmek (tashih) istediğinde, (bizdeki) bu görüşü kendileri yoluyla düzeltmeyi hedeflediği sözlerini ve delillerini kendisiyle sınyabileceğimiz (kanunlar) bizimle beraberdir/bizde bulunmaktadır”.

Görüldüğü gibi, mütercimler “erâde” (ister) fiilinin apaçık biçimde faili olan “gayrunâ” (bizden başka biri) lafzını, meful yapıyorlar. Asıl büyük hata, müfred müzekker gaib (3. tekil kişi/ ‘o’) “erâde” fiilini,

nefs-i mütekellem me'a'l-gayr yani "biz" sığısıyla çevirebilmeleridir. Gerçekten dehşet verici! Zira eğer isteyen 'biz' olsaydı, fiilin "erednâ" sığısıyla gelmesi gerekirdi.

Elbette fiilin faili, mefulü karışınca, cümlelerin gerisi de karışıyor: "ortaya konulan" diye bir şey yok! "râme" fiili malumdur ve anlamı bir şeyi 'meram' eylemektir. Fakat "râme"nin faili olan "gayrunâ"daki 'gayr'ı meful yapıp yok ettiklerini hala anlamıyorlar! "Bizde mevcuttur" diye bir şey de yok; "lâ tehaf inna'llâhe me'anâ" ayetinde görüldüğü gibi, "bizimle beraberdir" yani bizim yanımızdadır, yardımcımızdır, demek istiyor Fârâbî. Zira bir başkası, bizi sorgulamaktadır; eğer mantık kanunlarını bilirsek, görüşümüzü –muhatapın insafına bırakmadan- hakikate uygun biçimde gözden geçirebiliriz.

Mütercimlerin ve editörlerinin diğer bir korkunç hatası "nemtehinu bihî" (kendisiyle sınıadığımız) ibaresini, tutup "onu sınavacak" diye çevirmeleri; zira buradaki fiil (nemtehinu) apaçık bir biçimde nefsi-i mütekellem me'a'l-gayr yani birinci çoğul kişi/ 'biz' sığısında! Yukarıda ise tam tersi hatayı görmüştük. Gerçekten ürkütücü ve irkiltici bir durum!

3. M. Uyanık, A. Akyol çevirisi:

"Tekil lafızların kanunlarının ilmi; ilk olarak alfabe harflerinin/hurufu'l-mu'cem sayısını; bunların herbirinin ses çıkarma uzuvlarının nesinden çıktığını; bunların hangisinin ünlü/sesli hangisinin ünsüz/sessiz olduğunu; onlardan dilin nasıl oluşup oluşmadığını; bir anlama işaret eden bir söz ortaya çıkana kadar en az ve en çok kaç sesin bileşeni olması gerektiğini inceler". (s. 86).

Merak edenler, açıp bakabilir: Fârâbî, mehâric-i huruf ilminden sonra ilm-i sarfı anlatmaya devam ediyor. Fakat şimdi diyeceksiniz ki, Fârâbî'nin ibaresi nerede? Burada mercek altına alacağımız, mütercimlerin kırık dökük çevirisi değil; "Tekil lafızların kanunu ilmi" başlığına * işaretiyle düştükleri dipnottur. Bu dipnotta aynen şöyle diyorlar: *"Fıkhu'l-luga yani dil felsefesi olup dildeki harfleri, bunların çıktığı yerleri, türetilmesi ile ilgili ilkeleri, cümle türlerini verir".*

Yurtlandırıcı mütercimlerin, dokunduğu hemen her şeyi çorba eden engin malumatına bir kez daha hayran kalıyoruz! Öncelikle, ilk defa İbn Fâris (v. 395/1004) tarafından ünlü eserinin isminde (*es-Sâhibî fi fıkhi'l-luga ve süneni'l-'Arab fi kelâmihâ*) görülen 'fıkhu'l-luga' ismi, miladi 950 tarihinde vefat etmiş Fârâbî tarafından kesinlikle bilinmemektedir! Zaten muallim-i sani, kendince "Müfred Lafızların Kanunları İlmi" adlandırmasını yapmış iken, vefatından sonra kullanılan bir tabiri buraya katıştırmanın anlamı nedir?

Üstelik ne İbn Fâris ne de daha sonra bu ismi eserlerinin adında kullanan mahdut sayıda müellif, 'fıkhu'l-luga' adını bir ilim ismi olarak zikretmemekte, 'dil derinlemesine anlaşılması' manasında genel bir unvan olarak kullanmaktadır. Burada 'lugat' yani 'dil' ile kastedilen de elbette yalnız Arapçadır! Dolayısıyla bu unvana sahip eserler, 'müfred lafızların kanunları ilmi'ni değil; Fârâbî'nin bu ilim altında zikrettiği alt ilimlerin tümü yanında, genel manada Arap dili ve belagatine ait diğer ilimleri ve inceliklerini de ele almaktadır. Modern dönemde, aradan bin yıl geçtikten sonra tekrar hatırlanan 'fıkhu'l-luga' tabirine yüklenen ve konumuzla alakası olmayan ihtilaflı anlamlar ise zaten Fârâbî'yi bağlamaz ve onun ne dediğini anlamamızı sağlamaz!¹³

Mütercimlerin idrak düzeyini ve derin malumatını gösteren asıl yanlış ise şu: 'Dil felsefesi', bir amatörün bile hemen anlayacağı gibi, "dildeki harfleri, bunların çıktığı yeri, bunların her birinin ses çıkarma uzuvlarının neresinden çıktığını, bunların hangisinin ünlü/sesli, hangisinin ünsüz/sessiz olduğunu" falan incelemez! Zat-ı mütercimlerin ne Wittgenstein'dan ne de *Tractatus*'tan haberi var anlaşılın! Peki, mütercimler bunları nereden icat ve talebenin zihnini teşviş ediyorlar?

İşin aslı, mütercimler, bu notu, kendilerinin de kullandığı yegâne metin olan Ali bû Malham'ın neşrinden aşırımış bulunuyorlar. Fakat hem ilave yaparak hem de kırparak! Ali bû Malham'ın aynı yerde düşülmüş

13 Fıkhu'l-luga isimlendirmesinin anlamı ve mahiyeti hakkında yetkin bir kaynak olarak bkz. Ramazan Demir, "Arap Dilinde 'Fıkhu'l-Luga' ve 'İlmu'l-Luga' Terimlerinin Kullanımı, Tanımı, Konusu ve Gayesi", Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:XIII, Sayı: 23 (2011/1), s. 183-203.

notu şöyle: “*Fıkhu'l-luga*’ olarak da anılan, müfret lafızların kanunlarını öğreten (tedris) ilim; (bu ilim) dildeki harfleri ve sesleri (savt), işti-kakı ve kanunlarını, cümle türlerini ve lafızlarda meydana gelen değişimleri (tağyir) ve sebeplerini öğretir.” (s. 20).

Görüldüğü gibi, mütercimler, hiçbir atıf yapmadan sanki kendileri konuşuyormuş gibi aktardıkları bu bilgi notuna ‘dil felsefesi’ ilavesinde bulunarak, bizzat dil felsefesine de kıymış olmaktadır. Fakat Ali bû Malham’ın, asırlar sonra çağdaş Arap düşüncesinde gördüğümüz ‘fıkhu’l-luga’ tabirini, bariz bir biçimde ve yanlış olarak ‘müfred lafızların ilmi’ mukabilinde zikrettiğini elbette anlamıyorlar. Bu hususta biraz evvel dipnotta verdiğim makaleye bakarsanız, gerçekleri öğrenebilirsiniz.

Açıkçası böyle bir idrak düzeyine sahip mütercimlerin, bilgi notunu aşırıdıkları –ve hiç de dakik bir muhakkik olmayan- Ali bû Malham’ın, “*cümle türlerini*” derken de bariz biçimde başka bir yanlış yaptığını fark etmeyerek aynı hatayı aynen aktarmaları gayet normal. Fakat asıl tuhaf olan durum başka. Zira mütercimler, bir sayfa sonra “Bileşik Lafızların Kanunlarının İlmi” bahsinin sonunda, Fârâbî’yi aynen şöyle çeviriyorlar: “*bizatihi terkibin/bileşimin kanunlarını veren kısma gelince; bu ilk olarak lafızların nasıl birleştiğini ve lisanda nasıl tanzim edildiğini, bunun dilde kaç şekilde ifade edildiğini açıklar. Sonra bu dilde en fasih terkibin ve tertibin/düzenlemenin hangisi olduğunu açıklar*” (s. 90). Yahu insaf edin! Siz, zat-ı mütercimler, Fârâbî’yi şöyle çevirmemiş miydiniz: “*Bileşik olan ise ‘insan hayvandır; ‘Amr, beyazdır’ dememiz gibidir*” (s. 84). Bu örneklerin ‘cümle’ olduğunu ve dolayısıyla cümle türlerini incelemenin ‘müfred lafızların ilmi’ yani –Ali bû Malham’dan aşırıdığınız- ve ‘dil felsefesi’ zannettiğiniz ‘fıkhu’l-luga’ ile alakası olmadığını ve olamayacağını, bizatihi ‘bileşik lafızlar ilmi’nin konusu olduğunu farkedemiyor musunuz?!

Görüldüğü gibi Fârâbî, burada, açık bir biçimde cümleyi ve cümle türlerini kastetmektedir. Kısacası, lafızların ‘irabî’ yani son harf ve harekesi, zaten cümle içindeki konumlarıyla doğrudan ilgili olduğundan, cümle türlerini incelemek ‘tekil (!) lafızların ilmi’ne değil, ‘bileşik lafızların kanunlarının ilmi’ne aittir! Bu durumda, ‘müfred lafızların ilmi’ni,

üstelik çok yanlış olarak –aşırma- fıkhu'l-luga'ya eşitlenen 'dil felsefesi' yapıp –yine aşırma-yla- 'cümle türlerini açıklar' diye açıklamak ne demektir? Heyhat. Fakat tekrar ediyorum; benim üzüldüğüm onlar değil, bî günah talebe ve mübtedilerdir!

4- Fârâbî şöyle diyor:

ثم من بعد هذا يعطي قوانين أمثلة الألفاظ المفردة، ويميز بين الحالات الأولى التي ليست هي مشتقة عن شيء، وبين ما هي مشتقة.

M. Uyanık, A. Akyol çevirisi:

“Sonra tekil lafızların örneklemlerinin kanunlarını verir. Sonra bir şeyden türetilmiş olanlarla bir şeyden türetilmemiş olanların ilk hallerini birbirinden ayırır. Türetilmiş lafızların sınıflandırılmasına dair örnekler verir”. (s. 86)

Lisan ilimlerinin ilki olan 'Müfred Lafızların Kanunlarının İlmi' faslında yazılır. Sadece Fârâbî ve *İhsâu'l-ulûm* adına değil, medeniyet lisanımız Arapça namına da üzülmemek elde değil. Zira Fârâbî, bu oldukça basit ibarede şöyle demektedir:

“Sonra bunun ardından müfred lafızların çekim (emsile) kanunlarını verir ve hiçbir şeyden türemiş (müştak) olmayan 'ilk haller' ile türemiş (müştak) olanları ayırır; türemiş (müştak) lafızların tüm sınıflarının çekimlerini (emsile) verir”.

Mütercimler 'emsile' kelimesini ilk önce 'örneklem' diye çeviriyorlar. Açıkçası medreselerde okutulan ilk kitabın ismi olan ve ilk kez Hz. Ali tarafından yazdırıldığı rivayet edilen 'emsile'nin böyle çevrilmesi, kulak tırmalayıcı. Evet, “emsile” misâl kelimesinin çoğulu ve örnekler anlamına geliyor. Ama bu örnekler müştak olan isimlerin ve fiillerin çekimlerinin örnekleridir! Fakat, her ne ise diyoruz.

Ne var ki, sonra şu cümleyi görüyoruz: “Türetilmiş lafızların sınıflandırılmasına dair örnekler verir”. Anlaşılan mütercimler Fârâbî'nin emsile-i muhtelifeyi kastettiğini anlamıyorlar. Nitekim pasajın sonunda zamanlara ve 'ben', 'sen', 'şu' ve 'o' gibi zamir vecihlerine göre çekimden, yani emsile-i muttarideden bahsetmektedir Fârâbî! Binaenaleyh

'türetilmiş lafızların sınıflandırılması' diye bir şey yok; "asnâf" sınıflar anlamına gelmektedir ve ism-i muzaftır; 'türetilmiş lafızların tüm sınıflarının çekimleri' (yani nasara, yansuru, nâsirun vs.) söz konusudur!

Ya şu çeviriye ne dersiniz: "Sonra bir şeyden türetilmiş olanlarla bir şeyden türetilmemiş olanların ilk hallerini birbirinden ayırır". Hayretler içinde kalmamak elde değil; 'ilk haller' derken kastedilen zaten 'kök'. Bir şeyden türetilmiş olanın 'ilk hali' olur ama zaten bir şeyden türetilmemiş olan zorunlu olarak 'ilk hal'dir! Mütercimlerin gerçekten ilginç bir anlayışları var; üstelik "beyne" ile ayrılmasına rağmen "mâ hiye müş-takkatun" ifadesindeki "hiye" zamirini tutup 'ilk haller'e bağlıyorlar. Oysa ki buradaki zamir, ism-i mevsul olan ve hemen önündeki "mâ"ya raci 'fasl' zamiridir! Böylece mütercimler ve Arapça uzmanı editörleri, hiç bir şeyden türememiş –yani zaten 'kök'- olan lafızlara bir 'ilk hâl' vehmetmiş oluyorlar.

5. Fârâbî şöyle diyor:

فتصير أجزاء المنطق ثمانية كل منها في كتاب؛ الأول فيه قوانين في المفردات من المعقولات والالفاظ الدالة عليها. وهو في الكتاب الملقب إما بالعربية فالمعقولات، وبال يونانية «قاطيغورياس».

M. Uyanık, A. Akyol çevirisi:

"Mantık sekiz kısımdan oluşur. Bunlardan her biri bir kitapta bulunur. Birinci kitap, müfret olanların kanunlarına dair olup bunlara delalet eden lafız ve makullerden oluşur. Bu kitap Arapçada Ma'kulât ve Yunancada Kategoriler diye isimlendirilir". (s. 118)

Mantık ilminin en temel ve basit bir meselesindeyiz. Mütercimler, burayı son deece yanlış çevirmekteler. Şimdi Fârâbî'nin aslında ne dediğine bakalım:

"Böylece mantığın kısımları (eczâ') sekiz olur ki, onların her biri bir kitaptadır: İlkinde, müfred akledilirler (ma'kulât) ve bunlara delalet eden lafızlar hakkındaki kanunlar vardır ki, Arapçada Makûlât, Yunancada ise Kâtigüryâs lakaplı kitaptadır".

Cümlelerin başındaki “fe-tasîru” yanlış olarak “fe-tasbiru” yazılmış; ben Ali bû Malham’dan düzelttim. Ayrıca cümlelerin sonundaki –cevabındaki “fâ” harfinden açıkça anladığımız üzere- “emmâ”, A. Akyol tarafından yanlış olarak “immâ” diye yazılmış; ben düzelttim. Ayrıca yine son cümledeki ikinci “fe’l-ma’kûlât” da yanlış, çünkü “makûlât” olacak. “Ma’kûl” –‘akale’nin mefulü- ve akledilir demek; oysa “makûl” –‘kavl’in mefulü ve ‘söylenen’ yani kategori anlamında. Fakat bu iki yanlış Ali bû Malham’dan düzeltmedim; zira bu son derece hatalı imlalar, zaten Ali bû Malham’a aittir! A. Akyol, bu yanlışları olduğu gibi almıştır. Dolayısıyla mütercimlerin, Köprülü 1604 numaralı yazmaya (!) ya da Osman Emin’in tahkikine ne kadar baktıkları, bu gibi azımsanmayacak hataları sayesinde rahatça tahmin edilebilir. Fakat asıl ilginç olan, mütercimlerin, Ali bû Malham’ın duçar olduğu bu bariz imla hatalarını, yirmi yıllık okuma ve okutma süreçlerine, üstelik Köprülü 1604 nolu yazmaya bakmış olmalarına rağmen aynen tekrarlamalarıdır.

Görüldüğü gibi, mütercimler “müfret olanların kanunlarına dair olup bunlara delalet eden lafız ve makullerden oluşur” çevirilerinden anlaşılacağı üzere *Kategoriler*’e pek aşina değiller. Zira söz konusu olan ‘müfred olan akledilirler/makuller ve bunlara delalet eden lafızlar’ dan ibaret.

Mütercimler ve dahi uzman editörleri, beyaniye “min”ini görmüyorlar; böylece cümle ‘bunlara –yani müfret olanlara- delalet eden ‘lafız’ ve ‘makuller’ gibi oldukça tuhaf bir şeylerden bahsetmeye başlıyor. Fakat yukarıda zaten görmüştük; mütercimler ‘müfred’in ne olduğunu tam olarak anlamış değiller; dolayısıyla ‘delalet’in sadece ‘lafız’ ve ‘makuller’ arasında olduğunu, ve ‘müfred’in parçalanamaz bir bütün olmak anlamına gelmekle, ‘lafız’ ve ‘makul/akledilir’ için sıfat olduğunu da anlamıyorlar. “Müfred”, burada kendisine delalet olunan bir şey değildir; ister şahıs, ister tümel, tek bir ma’kûl/akledilir yani ‘kavram’ ve dahi tek bir ma’kûle/akledilire yani kavrama delalet eden ‘lafız’, ‘müfreddir’!

Ayrıca mütercimlerin karihası, maşallah, Yunancada *Kategoriler* diye yarı Türkçe bir ismin olamayacağını da anlamıyor! Nitekim Fârâbî dahi Arapça yazmakta iken, Arap telaffuzuyla olsa bile Yunanca orijinal adı zikredip “*Kâtigûryâs*” diyor!

6. Fârâbî şöyle diyor:

والثاني فيه قوانين الأقاويل البسيطة التي هي المعقولات المركبة من معقولين مفردين معقولين مفردين والألقاظ الدالة عليها المركبة من لفظين لفظين. وهو في الكتاب الملقب إما بالعربية فالعبارة، وبال يونانية «باري أمينياس».

M. Uyanık, A. Akyol çevirisi:

“İkinci kitap, basit sözlerin kanunlarına dair olup kullanılan iki müfret makulün birleşmesiyle oluşan makulât ve lafızlar –ki bunlar iki tane lafızdan oluşan sözlere delalet eder- hakkındadır. Bu kitap Arapçada el-İbâre, Yunancada Peri Hermenias olarak isimlendirilir”. (s. 118)

Üstteki facianın hemen devamı olan bu faciayı da zikretmeden geçemiyorum. Fârâbî şöyle demektedir:

“İkincisinde, ikişerli müfred akledilirden (ma’kûl) bileşmiş (mürekkep) akledilirler ve bunlara delalet eden -ikişerli lafızlardan bileşmiş (mürekkep)- lafızlar olan ‘basit sözlerin (ekâvil) kanunları vardır ki, Arapçaya gelince İbâre, Yunancada ise Bârî Emînyâs lakaplı kitaptadır”.

Son cümlede yine -cevabı olan “fe’l-ibâre”deki “fâ” dan açıkça anladığımız üzere- “emmâ” var. Mütercimler, “immâ” yazan Ali bû Malham’ın hatasını aynen alıyorlar; tabii uzman editörleri de farkında değil. Fakat bundan sonraki pasajlarda Ali bû Malham “immâ” dan vaz geçip doğru olan “emmâ”ya dönüyor ve Allah’tan A. Akyol da onu izliyor.

Çevirinin kalbini bir kez daha okuyun lütfen: “... iki müfret makulün birleşmesiyle oluşan makulât ve lafızlar –ki bunlar iki tane lafızdan oluşan sözlere delalet eder- hakkındadır” çevirisi tam anlamıyla bir facia. Soruyorum: ‘İki tane lafızdan oluşan sözlere delalet eden’ nedir? ‘lafızlar’ mı yoksa ‘makulât ve lafızlar’ mı? İyi de lafızlar, makullere/akledilirlere delalet eder!

Mütercimler ne söylendiğini anlamadıkları için, Fârâbî’nin ibaresine “sözlere” diye bir katıştırma yapıyorlar. Cümlede böyle bir kelime yok. Fakat ‘kavil’ için kullandıkları ‘söz’ü aynı zamanda ‘lafız’a iliştiren bu katıştırmalarıyla, cümlenin başında bulunan ‘basit sözlerin (akvâl)’ ifadesiyle ne kadar teşviş meydana geldiğinin de farkında değiller.

7. Fârâbî şöyle diyor:

و هذا العلم هو الذى يدخل فى جملة العلوم

M. Uyanık, A. Akyol çevirisi:

“Bu öyle bir ilimdir ki, bütün ilimlerin özetini kendisinde bulunduruur”. (128)

Matematik ilimlerin ikincisi olan hendese faslındayız. Fârâbî, hendeseyi amelî ve nazarî olarak ikiye ayırıyor. Ne olduklarını izah ettikten sonra ‘nazarî hendese’ hakkında bu cümleyi sarfediyor. Mütercimlerin dediğine göre bu ilim yani nazarî hendese öyle bir ilimdir ki, bütün ilimlerin özetini kendisinde bulundurur. Maşallah! Böylece mütercimlerin sahip oldukları ‘ilim’ nosyonunun seviyesini de görüyoruz. Zira Fârâbî, aslında basitçe şöyle demektedir:

“İşte (ancak) bu ilim, ilimler cümlesine dahildir”.

Yani Fârâbî, ameli hendesenin değil ancak nazari hendesenin ilimler arasına dahil olduğunu söylemektedir. Fakat asıl facia bu değil; aynı ameli-nazari taksimi aritmetik yani ilmu’l-aded için de geçerlidir ve Fârâbî, nazari aritmetik (ilmu’l-aded) hakkında bilgi verirken aynı cümleyi (و هذا العلم هو الذى يدخل فى جملة العلوم) sarfetmektedir. Mütercimler ise bu aynı cümleyi şöyle çevirmektedirler: “*ilimlerin bütününe dahil olan da budur*” (s. 124). Görüldüğü gibi bu çeviri, bozukluğuna rağmen doğrudur. Lakin akıllara ziyan olan şey, aynı cümlenin, iki yaprak önceki çeviride ancak nazari aritmetiği ilimlere dâhil etmesi, fakat iki yaprak sonraki çeviride nazari hendese, bütün ilimlerin özetini kendisinde bulundurur hale getirmesidir!

8. Fârâbî şöyle diyor:

الرابع ؛ القول فى أصناف الإيقاعات الطبيعية التى هي أوزان النغم.

M. Uyanık, A. Akyol çevirisi:

“Dördüncüsü, doğal yaratıcılığın sınıfları hakkındaki sözdür. Bu da nağmelerin/ezgilerin vezinleridir”. (s. 140)

Şimdi, musiki bahsinden bir facia zikrediyorum. Fârâbî aslında şöyle demektedir:

“Dördüncüsü, nağmelerin (zamansal) ölçüleri (evzân) olan tabii ritimlerin (îkâ') sınıfları hakkındaki bahistir (kavl)”

Mütercimler, kavramları bilmiyorlar; üstelik anlaşılan bilmeyi de umursamıyorlar. “Doğal yaratıcılığın sınıfları” gibi bir çeviri karşısında insan, ne diyeceğini bilemiyor. Siz musiki bahsindesiniz; ‘doğal yaratıcılık’ gibi bir lakırdının burada işi ne? Oysa Muallim-i Sâni'nin eserlerini incelemiş olsaydınız, adına Anadolu'yu yurtlandırmaya kalktığınızı Fârâbî'nin *Kitâbu İhsâi'l-îkâ'* adında bir kitabı olduğunu da bilirdiniz! Buradaki îkâ', ‘vaka'a'nın if'âl vezninden masdarı olmakla beraber; sadece bir musiki terimi olarak ‘ritim’ manasındadır; dolayısıyla ‘doğal yaratıcılık’ falan anlamına gelmez.

9. Fârâbî şöyle diyor:

ولا يمكن أن يكون شيء هو أصلا في مرتبة وجوده ولا نظير له ولا ضد.

M. Uyanık, A. Akyol çevirisi:

“Varlık mertebesi bakımından başka bir şeyin olması asla mümkün değildir; onun benzeri de yoktur, zıddı da olamaz”. (s. 158)

İhsâu'l-ulûm'un ‘kurucu’ çevirisindeki facialara dair bu örneği, ilm-i ilahi yani metafizik bölümünden aktarıyorum. Fârâbî aslında şöyle demektedir:

“Hiçbir şeyin, asla O'nun (Tanrı'nın) varlığının mertebesinde olması, onun eşdeğerinin (nazîr) ve zıddının olması mümkün değildir”

Görüldüğü gibi mütercimler, “vucûdihî”deki muttasıl zamiri görmüyorlar ve çevirmiyorlar; böylece cümle, tam bir ucubeye dönüyor. “Varlık mertebesi bakımından başka bir şeyin asla olması mümkün değildir”; acaba Fârâbî ne demek istiyor? Bir mübtedi, bir öğrenci bu cümleyi okuduğunda ne anlayacak? Fakat bu sorular belli ki, mütercimlerin umurunda değil. İşte yirmi yıllık titizliğin ürünü olan çevirinin seviyesi!

10. Fârâbî şöyle diyor:

ثم يمعن بعد ذلك في باقى ما يوصف به الله الى ان يستوفىها كلها ثم يعرف كيف حدثت الموجودات عنه و كيف استفادت عنه الوجود

M. Uyanık, A. Akyol çevirisi:

“Sonra Allah’ın sıfatlarından geri kalanların tamamını bütün ayrıntılarıyla inceler. Bundan sonra mevcudatın ondan nasıl ortaya çıktığını ve varlığın ondan nasıl istifade ettiğini bildirir”. (s. 158)

Yine ilm-i ilahi yani metafizik bölümündeyiz. Erbabının hemen fark ettiği üzere Fârâbî aslında şöyle demektedir:

“Sonra, bunun ardından, Allah’ın kendileriyle vasıflandığı şeylerin geri kalanını, hepsini tamamlayıncaya kadar dikkatle inceler. Sonra var-olanların (mevcûdât) Allah’dan nasıl meydana geldiklerini ve ondan varlığın (vücûd) nasıl aldıklarını açıklar”.

Pasajın tamamı, mütercimlerin pn’si ile 188’in ilk cümleleridir. Mamafih mütercimler, ne hikmetse ilk cümleyi pn: 187’nin sonuna koymuşlar ve böylece Arapça metinden sapmışlardır. Her neyse, deyip geçiyoruz. Fakat son cümleyi görünce hayret ve dehşetlere duçar oluyoruz. Mütercimler aynen şöyle diyor: “Bundan sonra mevcudatın ondan nasıl ortaya çıktığını ve varlığın ondan nasıl istifade ettiğini bildirir”. Demek ‘varlık’ ondan yani Allah’tan istifade ediyor ve metafizik ilmi de bu istifadenin nasıl olduğunu bildiriyor!

Mütercimler “istefâdet” fiilinin fâilinin “el-vücûd” olduğunu zannediyorlar. Oysa müennes olan fiilin fâili, açıkça “el-mevcûdât”a raci olan müennes muttasıl bariz zamir. Birçok kez görülen büyük hata, Arapça metindeki “istefâdet” fiilinin, sözlüğe bakmak herhalde zül geldiği için, Türkçede kullandığımız ‘yaraflanma’ manasında ‘istifade’ diye çevrilmesidir. Hâlbuki “istifâde” demek -klasik felsefe metinlerimize biraz olsun âşına amatörlerin dahi bildiği üzere- ‘almak’ anlamına gelir. Mütercimler belli ki, ‘müstefâd’ akıldan da bihaberdir. ‘İstefâde’ fiili, ‘bir şeyi, bir şeyden almak’ söz konusu olduğu için, iki meful alır. Bu cümlede ise bunlardan ilki Yüce Allah, diğeri ise ‘vücûd’dur. Kısacası

'mevcûdât', Allah'tan 'vücûd' yani varlık almaktadır ve metafizik ilmi bunun nasıl olduğunu incelemektedir.

Mütercimlerin Fârâbî adına sarfettikleri bu cümle, yalnızca Muallim-i sâni'nin sudur nazariyesini değil, aynı zamanda bizzat metafiziğini de başaşağı çevirmiş olmaktadır. Mamafih Fârâbî'nin bir önceki paragrafta (pn: 187) anlattıklarını anlamadıkları, paragrafı çevirirken yaptıkları – burada ele almadığım- dehşetli çeviri hatalarından açıkça görülen mütercimlerin, varlığın –zaten mutlak varlık olan- Tanrı'dan istifade ettiğini (!) sanmaları şaşırtıcı değildir. Oysa Fârâbî, Tanrı dışında tüm var-olanların (mevcudat), varlıklarını (vücûd) ancak Tanrı'dan almakla var-olduklarını anlatmaktadır.

Sonuç

Felsefeyi Anadolu'da yeniden yurtlandırmak gibi kutsal bir projenin 'kurucu' metni olduğu için, Mevlüt Uyanık ve Aygün Akyol imzasını taşıyan *İhsâu'l-ulûm* çevirisine dair elimden geldiğince dikkatli bir inceleme yapmaya çalıştım. Amacım, affedilmez çeviri yanlışları olarak değerlendirdiğim örnekleri, niçin ve nasıl yanlış çevrildiklerini açıklayarak göstermekti. Bu nedenle sadece yatay değil, dikey biçimde teşrih ettiğim çevirinin içinden seçip takdim ettiğim facialar ve bizzat çevirinin kendisi hakkında son olarak birkaç mütalaamı paylaşmak istiyorum.

Öncelikle çeviri metin, mütercimlerin takdiminin hilafına, Ali bû Malham'ın neşrine dayanmaktadır. Bu neşir ise hem metin hem de verdiği izahlar bakımından eleştiriye oldukça açıktır. Nitekim, bütün ek-siklerine rağmen Ahmet Ateş'in çevirisi, hem daha ehil olması hem de Osman Emin'in tahkikli neşrine dayanması bakımından daha sağlıklıdır. Ahmet Arslan'ın büyük ölçüde zaten Ahmet Ateş'in çevirisine dayanan çevirisi hakkında fikir serdetmeye ise gerek yoktur.

Küçük boy, toplam doksan dokuz sayfalık tercümenin yarısı arapça metin olduğuna göre, çevirinin hacmi kırk dört sayfadır. Bu eleştiride, kanaatimce korkunç bulduğum yanlışlardan sadece yirmi tanesini zikrettim. Zira dediğim gibi, amacım, çeviri yanlışlarını dikkatli ve sistematik

biçimde incelemek, böylece okuyucuya da bir katkı sağlamaktı. Burada söz konusu etmediğim daha birçok ve oldukça ilginç yanlışlar mevcut. Eğer yanlış çevrilmiş ibareleri peşpeşe sıralamış olsaydım, kitabı neredeyse tercüme etmem gerekirdi!

Bu noktada mütercimlere yöneltmesi gereken en mühim eleştirilerden bir diğeri ise çevirdikleri pasajlar arasındaki derin tutarsızlıkları fark edememeleridir. Bir ya da birkaç sayfa hatta bir cümle önce söyledikleri ile ardından yaptıkları çeviri arasındaki inanılmaz çelişkiler, *İhsâu'l-ulûm*'u mahvetmiştir. Eğer yapılan çeviriyi baştan sona okudular ve bu çelişkileri, kavramsal hataları ve anlaşılmasız cümleleri fark edemedilerse, ciddi bir sorunla muhatabız demektir. Zira bir mütercim, kendisinin anlamadığı bir metni 'çeviri' diye piyasaya sürüyorsa, bunun iki açıklaması vardır: Ya 'ne veririm yutarlar' diye düşünmektedir yahut da anlamadığının farkında değildir! Öte yandan böylesine facialar bulunan çevirisini kendisinin anladığını düşünüyorsa, durum çok daha korkunçtur ve derhal işi gücü bırakıp kendisini sığaya çekmelidir.

Hangi alanda olursa olsun tercüme, emanete sahip çıkmak kabilinden mukaddes bir iştir. İnsanlık tarihine mal olmuş ve İslâm medeniyetin iftiharını olan Fârâbî gibi bir hakîmin eserlerini çevirmek de, elbette gerekli ciddiyete ve yeterliliğe sahip olmayı gerektirir. Bu yeterliğe sahip olmayanların, mahvettikleri metinleri –sırf enaniyet kaygısıyla– çeviri diye piyasaya sürmeleri, tefekkür hayatımıza ve yetişmekte olan gençlerin dimağlarına indirilen yıkıcı darbelerdir. Her zaman dediğim gibi; selam olsun işini iyi yapanlara, yapmaya çalışanlara!

Kaynakça

- Birgöl, M. F. (2021). Tercümelerden Çektiğimiz Izdırıp: Tedbîru'l-Mütevahhid Çevirisine Dair Ayrıntılı İnceleme, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 10/1: 112-146.
- Demir, R. (2011). 'Arap Dilinde 'Fıkhu'l-Luga' ve 'İlmu'l-Luga' Terimlerinin Kullanımı, Tanımı, Konusu ve Gayesi, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/23:183-203.
- Fârâbî, (1990). İhsâu'l-ulûm İlimlerin Sayımı (A. Ateş, Çev.) İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- Fârâbî, (1949). İhsâu'l-ulûm (tahkik, takdim, ta'lik Dr. Osman Emin). Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî.
- Fârâbî, (1996). İhsâu'l-ulûm (takdim, şerh, tevbib: Dr. Ali Bû Malham). Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl.
- Fârâbî, (2020). İlimlerin Sayımı (A. Arslan, Çev.) İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Fehd, T. (2000). *İlm-i Felek, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları.

